

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

23 Temmuz 1908 Devrimi

1908 Devrimi, yalnızca kurulu düzeni temelden değiştirmeyi isteyen halkın önemli bir çoğunluğunun değil, aynı zamanda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin propagandasından etkilenmiş olan askerlerin de katıldığı bir halk hareketiydi. Önceki bölümde, 1908 yılının yaz ayları öncesinde, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin desteğiyle özellikle vergi ayaklanmaları şeklinde baş gösteren örgütlü halk direnişlerinden söz edilmişti. Bu vergi ayaklanmaları varolan mutlakiyetçi düzeni neredeyse temelinden sarsmış, 1908 yılına gelindiğinde artık taşrada 'kanun ve düzen'in sağlanması iyice zorlaşmıştı.

1908 yılının Temmuzunda Devrim'le sona eren olaylar ve bu olaylara halkın göstermiş olduğu yoğun destek bu bölümün oldukça büyük bir kısmını oluşturuyor. Tıpkı taşrada meydana gelen vergi ayaklanmaları gibi, Devrim öncesi yıllarda İmparatorluğun başkenti İstanbul'da ne gibi yıkıcı eylemler olduğu hakkında elimizde hemen hemen hiçbir bilgi yok. Başkentteki koşullar ve devrimci hareket hakkındaki bilgi yetersizliği, mutlakiyetçi yönetimin uyguladığı sıkı

'sansür politikası nedeniyle 1908-öncesi gazete ve dergilerde yönetimin başını ağrıtan –veya ağrıtabilecek– konuların yasaklanmış ve bu nedenle de kayıtlara geçmemiş olmasının yanısıra, Türk tarihçilerinin şimdiye kadar halk hareketlerine karşı ilgisizlikleri ile açıklanabilir. Dolayısıyla, bu bölümün ilk kısmında, toplumsal belleğin tümüyle boş olduğu bir durumda, geçmişin –bir ölçüde– yeniden kurulabileceğiyle ilintili olarak, 1907 yılı ve 1908 yılının yaz ayları boyunca başkentteki durumun ne olduğu hakkında bilgi verildi.

Érat arasındaki huzursuzluk ve rahatsızlık da Türk tarih yazımında hâlâ 'el atılmamış' bir konudur. 1908 Devrimi'yle son bulan olaylara bağlı olarak, askerlerin rolü tartışıldığında, askerler arasındaki huzursuzluğun coğrafi bölge olarak yalnızca Makedonya ile sınırlı kaldığı ve bu huzursuzluğun da sanki yalnızca küçük ve orta rütbeli subaylar arasında olduğu varsayılmıştır. Devrimin de sanki yalnızca 'devletin geleceğini düşünen' bu subaylar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu gibi bir söylem tarih anlatımımızda yine egemen olan görüştür. Ama bu varsayımların hiçbiri gerçeği yansitmamaktadır.

1906 yılından başlayarak –Anadolu ya da Makedonya olsun– hemen hemen bütün kıtalardaki erat arasında huzursuzluk başgöstermişti. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devrimci propaganda etkinlikleri ile 1906, 1907 ve 1908 yılları boyunca yönetime karşı gerçekleşen askeri başkaldırıları arasında sıkı bağıntılar kurulması belgesel kanıtların eksikliği nedeniyle zor olsa da, 1908'den başlayarak, erat arasındaki devrimci hareketin İttihadçılar tarafından sürdürüldüğü bir gerçektir. Devrimci propagandanın bir bölümü Doktor Nâzım Bey gibi ordu dışından olan İttihadçılar tarafından yapılmıştır. Ama, erat arasındaki propaganda etkinliklerinin en önemli bölümü, kıtalarda görev yapan küçük

rütbeli subaylarca gerçekleştirilmiştir. Devrim yanlısı subayların varlığı ve bu subayların Devrim'de oynadıkları rol, şimdiye kadar, hareketin askerlerce yönetildiğine kanıt olarak sunulmuştur. Halbuki, ordu içindeki tüm devrimci propaganda etkinliklerinde kontrol bütünüyle İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin elindeydi ve İttihadçı subaylar, emirleri hareketin stratejilerinin belirlendiği Cemiyet merkezlerinden alıyorlardı.

Yine bu bölümün üçüncü ve son kesiminde, Makedonya'daki halk ayaklanması anlatılmıştır. Ayaklanmanın askeri yönü stratejik bakımdan oldukça önemli görülse de, harekete devrimci kimliğini kazandıran aslında sivil yönü olmuştur. 1908 yılı Temmuzundaki ayaklanmalar sırasında, İttihadçılar tarafından yönetilen devrimci halk komiteleri, Makedonya'nın bütün yerleşim birimlerinde dizginleri ele alarak, mutlakiyetçi yönetim altındaki yerleri kurtardılar ve İstanbul'daki Hükümet İttihadçıların isteklerine henüz boyun eğmemişken bu bölgelerde anayasal yönetimin kurulmuş olduğunu ilan ettiler. Hem Anadolu ve merkezî Makedonya'daki kasaba ve şehirlerde, hem de İstanbul'da kendiliğinden gelişen halk şenlikleri ve kutlamaları, Devrimin tabandan gelen halk baskısıyla gerçekleşmiş olduğuna verilebilecek diğer bir kanıttır.

Taşradaki sivil halk arasında devrimcilerin görevi görece daha kolaydı. Kuşkusuz, taşrada da devrimci hareketi sürekli izleyen Saray casusları ve Hükümet ajanları vardı; ama İstanbul kadar sıkı denetim altında tutulan başka hiçbir yer yoktu. Dolayısıyla, İstanbul'daki devrimcilerin 1906 yılı boyunca Paris'teki ya da ülkenin diğer kesimlerindeki devrimcilerle bağlantıyı sürdürmeleri oldukça zordu. Sonuç olarak, İmparatorluğun başkentinde fazla bir olay olmadı. Ama, Anadolu ve Makedonya'daki bütün vilâyetlerde süre-

gelen rahatsızlıklar yıl sonuna kadar devletin halk üzerindeki baskıcı gücünü kırdı. Bu nedenle, 1907 yılı başından itibaren, devlet artık İstanbul'da bile halk protestolarını kontrol altına almakta güçlük çekmeye başladı. İstanbul, 1907 yılı boyunca, mutlakiyetçi yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluklardan doğan olaylarla çalkalandı. Buna bağlı olarak, İttihad ve Terakki Cemiyeti de başkentteki devrimci propaganda kampanyasını arttırdı.

1907 yılı Ocak ayının ilk haftası boyunca kimi kamu kuruluşlarının ve Beyoğlu'ndaki binaların duvarlarında devrimci afişler görüldü. Bu afişler kurulu düzeni –yani, mutlakiyetçi yönetim biçimini– şiddetle eleştiriyor ve anayasal düzende temelden değişim istiyordu. Afişler, polislin bölgede yaptığı sürekli denetime rağmen, Beyoğlu ve Pangaltı'da görülmeye devam ediyordu. Hükümet, İstanbul'daki yabancı postahanelere gelen mektupları denetleyip önleyemediği için, devrimci propaganda malzemesi Cenevre, Paris ve Londradan bu yolla başkente gönderiliyordu.¹ Siyasi polis, artan devrimci hareketle başedebilmek için güçlendirilmişti. Ocak ayı sonlarına doğru polis, Beyoğlu ve Pangaltı'daki binaların duvarlarına rejim-aleyhtarını afişler asmakla suçladığı otuziki İttihadçı devrimciyi tutukladı.²

Bu tutuklamalardan kısa bir süre önce –10 Ocak'ta– jandarma, Londra Büyükelçiliği'nden gelen bir ihbarı değerlendirerek, İstanbul'un bir banliyösü olan Ortaköy'e baskın düzenlemiş ve Ermeni devrimcileri aramıştı. Büyükelçiliğin verdiği istihbarata göre, bu devrimciler İstanbul'a gitmek üzere Londra'dan bir süre önce ayrılmıştı.³

1 "Le mouvement turc," *Pro Armenia*, 20 Ocak 1907, s.1029; ve "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:137," *Milliyet*, 8 Eylül 1934, s.2.

2 "Le mouvement turc," *Pro Armenia*, 20 Ocak 1907, s.1029 ve "Le mouvement turc," *Pro Armenia*, 5 Şubat 1907, s.1038.

3 "Le mouvement turc." *Pro Armenia*, 20 Ocak 1907, s.1029.

24 Ocak'ta İngiltere ve Almanya Büyükelçileri Saray'a bağlı hafiyelelerin başı olan Fehim Paşa'nın davranışlarını resmî olarak protesto ettiler. Sadr-ı Âzam Avlonyalı Ferid Paşa'ya ilettikleri muhtırada, Hamburg'a gidecek mallara keyfi olarak elkoyduğu için Fehim Paşa'nın cezalandırılmasını istediler. Fehim Paşa, Padişah'a olan yakınlığından istifade ederek, Türkiye ile ticaret yapan Alman tacirlerden rüşvet de istemişti. Rüşveti ödemeyi reddeden bir tacir durumu İstanbul'daki Almanya Büyükelçisi'ne bildirmiş ve Baron Marschall von Bieberstein bu konuda Berlin'le yazışıp gerekli onayı aldıktan sonra Hükûmet nezdinde şikayete bulunmuştu. Alman basını da Fehim Paşa'nın dillere düşmüş ahlaksızlıklarını ve 'Ser Hafiye' olarak devrimcilere yaptıklarını yazıyorlardı. Sultan Abdülhamid Büyükelçilerin ortak muhtirasını önce kabul etmek istememiş ve Hari-ciye Nazırı Tevfik Paşa'yı Almanya Büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein'a göndererek durumu yumuşatmaya çalışmıştı. Fakat, Baron Marschall von Bieberstein Fehim Paşa'nın görevden alınmasında diretiyordu.⁴

Sonunda, Fehim Paşa hakkında bir soruşturma açıldı ve 8 Şubat'ta suçlu bulunarak görevinden hemen alındı. Hari-ciye Nazırı Tevfik Paşa ve Almanya Büyükelçisi arasında 15 Şubat'ta yapılan uzun görüşmede, Tevfik Paşa, Fehim Paşa'nın suçlu olduğuna Padişah'ın da kişisel olarak ikna olduğunu söyledi ve ertesi gün Hükûmet, Fehim Paşa'nın Bursa'ya sürüldüğünü açıkladı.⁵ Fehim Paşa büyük bir

4 "Réclamations allemande," *Pro Armenia*, 5 Şubat 1907, s.1039; ve "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:180," *Milliyet*, 6 Kasım 1934, s.2. Ayrıca bkz., "The Career of Fehim Pasha," *The Times*, 10 Ağustos 1908, s.6. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'nın 4 Muharremi 1325/4 Şubat 1322 [17 Şubat 1907] tarihli ve Fehim Paşa'nın hangi nedenle sürgüne gönderildiğini açıklayan telgrafın metni için, bkz., Mehmed Tefvik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I, ss.402-403.

5 "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:180,"

debdebe ve törenle 28 Şubat'ta Bursa'ya gelerek, İstanbul'da kötü ünlenmesine neden olan yasadışı ve acımasız davranışlarını aynen sürdürmeye devam etti.⁶ Mart ayının başında, İtalyan pasaportu taşıyan ve Tütün Rejisi müfettişi olan bir Ermeni'nin evine girdi. Bursa'daki İtalyanları Fransız Konsolosluğu temsil ettiği için, Fransız Konsolosu Fehim Paşa'nın sorumsuz davranışını ağır bir dille protesto etti.⁷ Bu sırada İstanbul'da 'gizli serviste' personel değişiklikleri oluyordu: Halkı çok sevindiren bir olay da, yüz otuzsekiz hafiyenin görevden alınıp, sürgüne gönderilmeleri oldu.⁸

Herşeye karşın başkentteki huzursuzluk sürüyordu. 20 Şubat'ta Abdülhamid'in keyfi yönetimine karşı mücadele veren ve Paris'te kurulmuş Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet grubunun lideri Prens Sabahaddin tarafından yayımlanan oldukça ağır dille kaleme alınmış bir bildiri İstanbul camilerinde dağıtıldı.⁹ 30 Mart akşamında, şehrin en hareketli caddelerinden biri olan Beyoğlu'ndaki Cadde-i Kebir'de [Grand Rue de Pera – ya da bugünkü adıyla, İstiklâl Caddesi] iki kişinin ölümüne, birçok kişinin de ağır yaralanmasına neden olan bir bomba patladı. Bomba aslında bir başkasını –casusluktan zengin olmuş ünlü Saray hafiyesi Anton Bey Keutchesglou'nu– hedef almıştı.¹⁰

Milliyet, 6 Kasım 1934, s.2; ve "Fehim Pacha," *Pro Armenia*, 20 Şubat 1907, ss.1045-1046. Bursa Valisi Mehmed Tevfik [Biren]'e gönderilen 3 Muharrem 1325/3 Şubat 1322 [16 Şubat 1907] tarihli, Fehim Paşa'nın Bursa'ya sürgüne gönderildiğini bildiren telgrafın metni için, bkz., Mehmed Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1, s.401.

6 "Fehim Pacha," *Pro Armenia*, 5 Mart 1907, s.1055 ve "Fehim Pacha," *Pro Armenia*, 20 Mart 1907, s.1062.

7 "Fehim Pacha" *Pro Armenia*, 20 Mart 1907, s.1062.

8 "Fehim Pacha" *Pro Armenia*, 20 Şubat 1907, ss.1045-1046.

9 "Le mouvement turc" *Pro Armenia*, 5 Mart 1907, s.1055.

10 "La bombe de Pera," *Pro Armenia*, 5 Nisan 1907, ss.1071-1072.

Mayıs ayı ortasında, Bulgaristan'ın Üsküp'teki Ticaret Dairesi çevirmenlerinden Halil Zeki Bey İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devrimci propaganda malzemesini taşıdığı gerekçesiyle İstanbul'da tutuklandı.¹¹ Bu aralarda artık devrimci risaleler İstanbul'da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin buradaki yeraltı örgütü tarafından basılır ve buradan hem İstanbul'a hem de Türkiye'nin diğer yerlerine dağıtılır olmuştur. Bu risalelerden bir tanesinde yakın bir zamanda İstanbul'da Kanun-u Esasi'nin ilân edileceğinden bahsolunuyordu. Bu risalenin birçok kopyası İstanbul sokaklarına atılmıştı. Bu dağıtımı yapanlar, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, sayıları gittikçe büyüyen, İstanbul'daki yeni üyeleri idi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki merkez örgütünün ileri gelenlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in gizlice İstanbul'a girmesinden, burada arkadaşlarıyla görüşmesinden ve yeni kararlar alınmasından sonra kentten ayrılmasını takip eden günlerde İstanbul'daki İttihadçıların faaliyeti oldukça artmıştı. Sokaklarda dağıtılan bildiri ve duvarlara yapıştırılan afişlerin ardı, arkası gelmiyordu. Hatta bir defasında, Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir üzerinde ve bu caddeye çıkan sokaklarda duvarlara yapıştırılan afişleri ertesi günü saat ona kadar binlerce kişi okumaya muvaffak olmuştu. Zabitanın durumu haber alması üzerine saat ona doğru yapıştırılan afişlerin bir kısmı toplattırılmıştı; ancak, iç sokaklardaki yaftalar ancak akşamüstü zabtîyelerce görülüp kaldırılmıştı. Abdülhamid'in hafiyeleri ve zabtîyeleri bu gibi olaylara engel olamadıkları için Sultan Zabtiye Nazırı'nı azletmişti.¹² Temmuz ayı başlarındaysa, bir Kahireliden bilgi alan hafiyeler, devrimci etkinliklere katıldıkları gerekçesiyle

11 "Les Musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Mayıs-5 Haziran 1907, s.1096.

12 "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:137 ve 142," *Milliyet*, 8 ve 13 Eylül 1934, s.2.

le, İstanbul'da çok sayıda Ermeni'yi tutukladı.¹³ Temmuz ayı sonlarında, Midhat Paşa'nın sürgündeki oğlu Ali Haydar Midhat Bey, anayasal yönetim biçimini başarıyla kuran Rusya, İran ve Japonya gibi örneklerin dikkatle izlenmesi ve bu olaylardan gereken dersin çıkarılması gibi konuları işleyen bir bildiri yayınladı. Bu bildiri İstanbul'da da yasadışı yollarla dağıtıldı. Adalet ve özgürlük için çağrılar yineleni.¹⁴ İstanbullular İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu etkinliklerinden ötürü epeyce sıkıntı çekiyorlardı; çünkü, hafiyeler denetimi arttırıyorlar ve halkı gittikçe daha fazla sıkıştırıyorlardı. Artık, 'politika,' 'vatan' gibi sözcükler sayıları şehirde gün geçtikçe artan hafiyelere yakalanma korkusuyla ağza alınamaz olmuştu.¹⁵ Alınan bütün bu sıkı önlemlere rağmen, 15 Temmuz'da Yeniköy'deki Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi'nin yazlık ikametgâhı yakınında bir bomba daha patladı. Bir pakette bırakılan bomba, aslında ikametgâhın yakınında oturan Padişah'ın yakın çevresinden Necib Melhame'yi hedefliyordu. Necib Melhame'yi hedef alan bombalı saldırı başarılı olmadı, ama halk bu olayı fırsat bilerek Saray'daki ilişkileri sayesinde haksız zenginlik edinen Melhame aleyhinde gösteri yapmaktan geri kalmadı.¹⁶

Eylül ayı, İstanbul'da, yüksek un ve ekmek fiyatlarına karşı halkın yaptığı ayaklanmalara tanık oldu. Un ve ekmek fiyatlarının yüksekliği Şehremanet'in vergileri arttırmasından kaynaklanıyordu. Fırıncılar da grev ilânına girişerek

13 "Les Musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Mayıs-5 Haziran 1907, s.1096; ve "Complot policier," *Pro Armenia*, 20 Temmuz 1907, s.1125.

14 "Les musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Temmuz 1907, ss.1125-1126.

15 "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:137," *Milîyet*, 8 Eylül 1934, s.2.

16 "La bombe de Yenikeuy," *Pro Armenia*, 20 Temmuz 1907, s.1126. Ayrıca bkz., "La bombe de Yenikeuy," *Pro Armenia*, 5 Ağustos 1907, s.1135.

ayaklanmayı desteklediler. Protestolar gitgide Hükümet karşıtı bir hal aldı ve 10 Eylül'de, Heyet-i Vükela, bunalımı az da olsa hafifletmek için ekmeğin fiyatını düşürmeye karar verdi. Oysa, bu girişim ne fırıncıları, ne de halkı memnun etti.¹⁷

Eylül'ü izleyen ayda, Hükümet karşıtı hareketlerinden kuşkulanan iki paşa İstanbul'dan sürüldü. Paşalar İttihad ve Terakki Cemiyeti ile bağlantıları olmakla suçlanıyorlardı. Paşalardan biri –Aziz Paşa– Harbiye Nezareti'nde yüksek düzeyde bir görevdeydi; öteki paşa –Hayreddin Paşa– ise Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de öğretim üyesiydi.¹⁸ Hükümet, Aralık ayı ortasında, İstanbul'da anayasal düzenin kurulması için çalışan bir gizli örgüt buldu. Yetkililerin yaptığı açıklamaya göre, örgüt İmparatorluğun Anadolu ve Makedonya'daki vilâyetlerinde devrimci propaganda malzemesi dağıtmıştı.¹⁹

Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimini yıkmaya çalışan en önemli gruplar İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Dashnaktsuthiun –Ermeni Devrimci Federasyonu– idi. Ama 1907 yılına kadar bu gruplar eylemlerini büyük ölçüde birbirlerinden bağımsız olarak sürdürüyorlardı. Kökten bir siyasal dönüşüm sağlamak amacıyla Türkiye'nin doğusundaki Ermeni nüfusa maddi destek sağlayarak bölgedeki Ermenile-

17 "Le pain cher," *Pro Armenia*, 20 Eylül 1907, s.1158; ve "Bahaeddin Şakir Bey'in Biraktığı Vesikalara Göre İttihad ve Terakki:137," *Milliyet*, 8 Eylül 1934, s.2.

18 "Nouvelles d'Orient: Deportation," *Pro Armenia*, 5 Ekim 1907, s.1172. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Ondokuzuncu Yüzyıl sonlarıyla Yirminci Yüzyıl başlarında yenilikçi düşüncelerin merkezi durumuna gelmişti. "Örneğin, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet [Karlıdağ], Mehmed Reşid [Hüseyin Tosun'un ağabeyi] ve İshak Sukuhi bu okulun öğrencileriydi" ("Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane," *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, 1. Baskı, 15, ss.527-528).

19 "Les Musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Aralık 1907, s.1205.

rin örgütlemesine önyak olan Ermeni Devrimci Federasyonu 1907 yılının sonlarına doğru Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejimine karşı tek başına savaşmanın yararsız olduğunu görmeye başladı. 1907 yılı sonlarına doğru yapılan Ermeni Devrimci Federasyonu genel kurulunda, Ermeni ve Türk devrimcilerin ortak hedefler için çalıştıkları göz önünde tutularak, yönetime karşı birlikte mücadele verebilecekleri kararı alındı. Bu karara bağlı olarak, Türk devrimcilerle ortak bir hareket programı üzerinde anlaşabilmek için ortak bir genel kurul yapılması kararlaştırıldı.²⁰ Böylece, Kasım ayında, Ermeni Devrimci Federasyonu, hem Ahmed Rıza Bey başkanlığındaki İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne, hem de Prens Sabahaddin başkanlığındaki Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne bir çağrıda bulundu.²¹ İttihad ve Terakki Cemiyeti Ermeni devrimcilerle beraber hareket etme konusunu kendi cephesinde tartıştı ve gücünü Ermeni Devrimci Federasyonu ile birleştirme kararı aldı. 30 Kasım'da, Cemiyet'in Paris'teki merkezi, Selânik'teki Şube'ye bir rapor göndererek Ermenilerle böylesi bir birleşmenin doğası ve amacı hakkında bilgi verdi.²² İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nden ikişer temsilcinin katıldığı ön toplantılar Paris'te yapıldı. Uzun görüşmelerden sonra, ortak hareket programının ayrıntılarını tartışmak üzere ortak bir genel kurul yapılmasına karar verildi.²³ Bununla beraber

20 "Résolutions de la Fédération Révolutionnaire Arménienne," *Pro Armenia*, 20 Aralık 1907, ss.1207-1208.

21 Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.234.

22 442-444 Numaralı Mektuplar, Doktor Bahaeddin Şakir'den Selânik Şubesi'ne, Paris, 30 Kasım 1907, İttihad ve Terakki Cemiyeti yazışmalarının 2 Numaralı Kopya Defteri'nden nakleden, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, 2/4, ss.128-129.

23 İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcileri Dr. Bahaeddin Şakir ve Hüsrev Sami Bey, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin temsilcileri ise

ber, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde, Prens Sabahaddin'in örgütüyle beraber hareket etme konusunda ciddi itirazlar görüldü.²⁴ Aradan geçen yıllarla birlikte, İttihad ve Terakki Cemiyeti Prens Sabahaddin'e olan güvenini yitirmişti. Bu güvensizlik yalnızca Prens Sabahaddin grubunun siyasal gücü gerçek bir devrim yaparak değil de bir 'saray darbesi' yoluyla ele geçirme yanlısı olmasından kaynaklanmıyordu; aynı zamanda, Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti üyelerinden bir kısmı geçmişte İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin eylem planlarını Abdülhamid'in siyasî polisine vererek İttihadçılara ihanet etmiş, böylece İttihadçıların örgütüne büyük zarar vermişti. Fakat, 1907 yılı sonuna doğru siyasal durum devrimci gruplar açısından öylesine uygun bir hâl almıştı ki, birleşik bir cephe kurarak mutlakîyetçi rejimle mücadele etmek daha önemli görülmeye başlanmıştı. Böylesi bir ortamda İttihad ve Terakki Cemiyeti Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti ile arasındaki farklılıkları bir yana bıraktı. Diğer birkaç küçük grupla birlikte bu üç örgüt –İttihad ve Terakki Cemiyeti, Adem-i Merkezîyet ve Teşebbüs-ü Şahsî Cemiyeti ve Ermeni Devrimci Federasyonu– 27-29 Aralık tarihleri arasında Paris'te bir kongre gerçekleştirdi.²⁵ Üç gün süren tartışmalardan sonra, kongrenin kararları kamuoyuna açıklandı.²⁶

Nihad Reşad Belger ve Ahmed Fazlı Tung idi (Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.234).

24 Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, s.235.

25 Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.236-238 ve E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.93-94.

26 Beyannamenin Fransızca metni için bkz., "Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman, réuni en Europe," *Pro Armenia*, 5 Ocak 1908, ss.1213-1215. Türkçe metin için bkz., "Osmanlı Muhâlifin Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.238-242. Ayrıca bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, ss.136-139.

Devrimciler yaptıkları ortak açıklamada Abdülhamid'in otuz yıllık yönetiminin yalnızca Hıristiyanlara değil, aynı zamanda Müslüman halka da büyük zarar verdiğini söylediler. Sultan Abdülhamid'in mutlakiyetçi yönetimi, uyguladığı zorbalık ve baskı politikası, siyasal özgürlükleri kısıtlaması ve bu kısıtlamaların ticarete, eğitime ve verimli çalışması gereken kamu yönetime verdiği zararlar dolayısıyla da sert bir dille eleştiriliyordu.²⁷

Kurulu düzen, özellikle rüşvet, vergilerin yalnızca Saray'ın çıkarları doğrultusunda toplanıp harcanması ve mutlakiyetçi yönetimin sürmesiyle suçlanıyordu. Tüccarlara pasaport verilmemesi de eleştiriliyordu; yönetimin bu davranışı yalnızca kişilerin seyahat etme özgürlüğünü kısıtlamakla kalmıyor, aynı zamanda, ticaret ve sanayi gelişmesi için de bir engel oluşturuyordu. Zirai gelişmelere Hükümet'in gösterdiği ilgisizlik gitgide azalan zirai üretimin en önemli nedeniydi. Üstelik köylünün içinde bulunduğu durum içler acısıydı. Ormancılık ve madencilik alanındaki yatırımlarda ise sermaye sahibi özel girişimciler yerine Saray'da görevli ya da Saray'a yakınlığı olan kişilere ayrıcalık tanınması şiddetle eleştiriliyordu. Liberal muhalefetin ileri sürdüğüne göre, mutlakiyetçi yönetim altında ekonomik koşullar o kadar kötüleşmişti ki, çok sayıda insan son derece basit tüketim mallarından bile mahrûm oldukları için son seçenek olarak Avrupa'ya ya da Amerika'ya göç etmeye mecbur kalmışlardı.²⁸

27 "Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman, réuni en Europe," *Pro Armenia*, 5 Ocak 1908, s.1213; ve "Osmanlı Muhafızın Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.238-239.

28 "Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman, réuni en Europe," *Pro Armenia*, 5 Ocak 1908, s.1214; ve "Osmanlı Muhafızın Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.239-240.

Bütün bu şikayetleri dile getiren devrimciler daha fazla zaman kaybetmeden, mutlakiyetçi rejimi, her ne şekilde olursa olsun, bir an önce sona erdirmeye konusunda anlaştilar: Sultan Abdülhamid'i istifaya zorlayacaklar, var olan yönetim şeklini kökten değiştirecekler ve meclis üstünlüğüne dayanan liberal demokratik bir yönetim kuracaklardı.²⁹

İrk ve din ayrımı gözetmeksizin, haksız vergiler ve baskıcı yöneticiler altında ezilen topraksız köylülere, yasaklar ve engellemeler yüzünden işlerini geliştiremeyen toprak sahipleri ve tüccarlara, kendi istekleri dışında zorla, kendi halklarına karşı savaştırılan, aç ve parasız askerlere bir bildiri ile çağrıda bulunuldu.³⁰ Bildiride, tüm bu grupların sorunlarına, Abdülhamid rejiminin katılığı yüzünden, artık barışçıl bir çözüm getirme olanağının kalmadığı anlatılıyordu. Kökten bir hareketle gerçekleşecek devrimci değişim tek çözüm yoluydu. Mutlakiyetçi yönetimi devirmek için kongre silahlı direniş, grevler biçiminde silahsız direniş, vergileri ödemeyi reddetmek gibi sivil itaatsizlik hareketleri, devrimcilere ve baskı altındaki halka karşı savaşmalarını engellemek için askerlere devrimci propaganda yapılması ve genel ayaklanmayı da kapsayan birçok yol öneriyordu.³¹

26 Ocak 1908'de aslen İstanbullu olan Osman Hulusi Bey, İzmir'de Fransız Postahenesi'nden çıkarken tutuklandı.

29 "Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman, réuni en Europe," *Pro Armenia*, 5 Ocak 1908, s.1214; ve "Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.240-241.

30 "Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman, réuni en Europe," *Pro Armenia*, 5 Ocak 1908, ss.1214-1215; ve "Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.240-241.

31 "Déclaration du Congrès des Partis d'opposition de l'Empire Ottoman, réuni en Europe," *Pro Armenia*, 5 Ocak 1908, s.1215; ve "Osmanlı Muhalifin Fırkaları Kongresinin Beyannamesi," içinde, Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, ss.241-242.

Hulusi Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti adına devrimci propaganda etkinliklerinde bulunmakla suçlanıyordu. Hulusi Bey'le birlikte Aydın Vilâyeti Siyasî Büro Şefi Mehmed Me-cid Bey, İzmir'de çıkan Yunanca gazeteleri sansürlemekle görevli Cemil Mithad Bey ve Tapu Dairesi'nde memur olan Abdurrahman Bey de aynı nedenle tutuklandılar.³² Fakat, İttihad ve Terakki'nin İzmir'deki çalışmaları kesintisiz ola-rak devam ediyordu. Cemiyet'in ileri gelenlerinden Doktor Nâzım Bey, Yakub Ağa takma adıyla ve Rumeli köylüsü kı-yafetinde geldiği İzmir'de, yerel örgütten Hüseyin Lütfi Bey'in müdürlük yaptığı Hadika-i Maarif Hususi Ticaret Mektebi'nde diğer İttihadcılarla gece toplantıları yapıyordu. Kentin ortasındaki bir okulda devrimcilerin toplantı yapa-bileceği hiç kimsenin aklının alamayacağı bir iş olduğun-dan, İttihadcılar kentin diğer yerlerinde hafiyelerden bir an bile nefes alamazken, burada rahatça çalışabiliyorlardı. İtti-hadcılar İzmir'de o kadar başarılı olmuşlardı ki yeraltı örgü-tünden Kuşçubaşıoğlu Eşref Sencer ve Selim Sami Beyler'in üstün çabalarıyla polis kadrosundan bazı memurlar bile Cemiyet'e kazanılmıştı.³³

32 "Le Mouvement turc," *Pro Armenia*, 5 Şubat 1908, s.1229.

33 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9304-9305. Her iki kardeşi de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde Devrim'den önce ve sonra çalışmışlardı. Eşref Sami Kuşçubaşı Kuleli Askeri Lisesi'nde okurken devrimci bir örgüte girdiği için Edirne'ye sürgün edilmişti. Üç yıl sonra Lise'ye tekrar dönen Kuşçubaşı bu sefer de Harbiye'de okurken babası Mustafa Nuri Bey ve kardeşiyle birlikte 1899'da Hicaz'a sürüldü. Kıbrıs üzerinden Avrupa'ya kaçtı ve Paris'te Jön Türkler'le ilişki kurdu. Bir süre Selânik ve Rumeli'de gizli çalışmalar yapan Eşref Sencer Kuşçubaşı 1907'de İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girdi ("Kuşçubaşı, Eşref Sencer," *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 12, s.7211). Kuşçubaşı Sami Bey de ağabeyi gibi Devrim'den önce yaraltı örgütünde, Devrim'den sonra ve Birinci Dünya Savaşı'nda da Teşkilât-ı Mahsus'a da istihbaratçı olarak çalıştı. Çerkez Edhem'le işbirliği yaptığı ve Enver Paşa taraftarı olduğu için ağabeyi ile birlikte 1924'de Yüzellikler Listesi'ne alındı ve yurtdışına sürüldü. Atatürk'e suikast düzenlemek için Sisam Adası'ndan bir grup adamıyla 17 Ağustos 1927 günü gizlice Karaburun'a çıkmış, buradan dağlarda gizlice yürüyerek 19 Ağustos'da Menderes nehrini geçip Söke Ova-

Ülkedeki askerî huzursuzluk ise sivil itaatsizlikten çok daha ciddi boyutlardaydı.³⁴ İttihad ve Terakki Cemiyeti erler arasında, geciken maaş ödemelerinden kaynaklanan huzursuzluğu da kullanarak, yaygın ve sürekli bir propaganda etkinliğinde bulunuyordu. Olanca tehlikeyi göze alarak, İmparatorluğun dört bir yanına dağılmış büyük bir propogandacı ordusu sivil halkı, vergilerini ödemeyerek Hükümet'in başını sıkıştırmaları gerektiği konusunda ikna ediyorlar ve genel ayaklanma için hazırlıyorlar; erleri de direniş hareketinin haklılığına inandırıyorlar ve direnişi bastırmak için emir verildiğinde halklarına karşı direnmeyecekleri konusunda kendilerinden söz alıyorlardı.³⁵ Erler tüm ülkeye küçük birlikler halinde dağılmış bulunuyordu. Bu durum ise askerler arasında yavaş ve dikkatli bir biçimde huzursuzluk ve ümit tohumları ekilmesi yönünde devrimcilere büyük fırsatlar sağlıyordu. Halka ve askerlere kolaylıkla ulaşabilmek için devrimciler kılıktan kılığa giriyor, kimi zaman ucuz mücevher ve kurdele satıcısı, kimi zaman da şerbetçi ya da işportacıymış gibi ülkeyi baştan başa geziyorlardı. Çantalarında hep propaganda yapmak amacıyla devrimci bildiriler ve kitaplar saklıyorlardı. Çok ünlü İttihadçı bir subay uzun bir süre Bağdat'ta bir berber dükkânı çalıştırıyor ve müşterilerine devrimciliği aşıyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerinden Doktor Nâzım Bey ise 1907 Baharı ile birlikte kimi zaman bir hoca kılığına gire-

si'na ilerlemiş, 29 Ağustos'da Madran Yaylası'nda karşılaştığı jandarmalarla çatışma sonucunda yaralanarak ölmüştür ("Hacı Sami, Kuşçubaşı Sami," *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 8, s.4908; ve Firuz Kesim, "Yunanistan'dan Anadolu'ya Geçerek Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi!" ss.11-12). Her iki kardeşe ilgili olarak ayrıca bkz., Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, ss.189-193.

34 Bu konu hakkında bkz., Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Révolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," ss.247-285.

35 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, s.122.

rek Anadolu'yu geziyor ve askerler arasında devrimci propaganda yaparak ordudaki erleri devrime kazanmak için zemin hazırlıyordu.³⁶

9 Şubat 1907'de yaklaşık yirmidört bin asker Yemenden Iskenderun'a geri getirildi ve burada terhis edildi. 12 Şubat günü topluca Kaymakama çıktılar; yiyecek ve iki yıllık birikmiş maaşlarını isteyerek, taleplerinin kısa bir süre içinde karşılanmaması durumunda şehri yağmalayacakları tehdidinde bulundular. Yüksek rütbeli devlet memurlarından ikisi Telgrafhane'de rehin alındı. Rehineler, ancak İstanbul'dan Haleb Valisi'ne askerlerin maaşlarının ödenmesi konusunda talimat verildiğine ilişkin bir telgraf gelince serbest bırakıldı.³⁷

Mayıs sonlarında çoğunluğu Arnavut olan dokuzyüz asker Üsküb'ün en büyük camiinde toplanarak maaşlarının ödenmemesini protesto ettiler. Yetkililer, isyancı askerlere aylıklarının kısa sürede ödeneceği konusunda söz verdi.³⁸ Bu ayaklanmanın haberi İstanbul'a eriştiğinde Hükümet başkentte de olaylar çıkacağından şüphelenerek bütün önemli noktalara askeri birimler yerleştirdi. Üsküb'ten gelen bir heyet, Sultan Abdülhamid ile görüşmesine izin verilmeyince Padişah yeri-

36 Halil Mentese, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentese'nin Hatıraları, 3: Doktor Nâzım İzmir'de," *Cumhuriyet*, 15 Ekim 1946, s.2; Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.51-52; ve E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.122-123.

37 FO. 424/212, Konsolos Muavini Catoni'den Sir Nicholas O'Conor'a, Iskenderun, 13 Şubat 1907, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey*, No.9050, s.42 içinde; "Troupes mutinées," *Pro Armenia*, 5 Nisan 1907, s.1071; ve Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," ss.259-260.

38 Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," s.258; ve "Les Musulmans contré Hamid," *Pro Armenia*, 20 Mayıs-5 Haziran 1907, s.1096. Üsküb'tekine benzer olaylar yine aşağı-yukarı aynı tarihlerde Köprülü ve İstibte de meydana geldi (Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," ss.258-259).

ne Rus Elçisi ile görüştü ve askerlerin yakınmalarından söz etti.³⁹ Heyet sonunda amacına erişti: askerlerin gecikmiş maaşları ödendi ve 2 Haziran'da Üsküb'teki ayaklanmanın sona erdiğine ilişkin haberler başkente ulaştı.⁴⁰

Yine Mayıs ayı sonlarında, İzmir'deki askerler gecikmiş maaşlarının ödenmesi isteği ile şehrin posthanesini işgal ettiler. Durumun ciddiyetinin farkına varan Hükümet, İzmir'e hemen onbin lira gönderdi ve durum sakinleşti.⁴¹ Fakat, Haziran ayı başlarında İzmir'de başka bir ayaklanma daha başgösterdi. Bu kez de, Trablus'dan görevden dönen askerler maaşlarını istediler. Durumun ciddiyetini bir önceki olay dolayısıyla kavramış olan Aydın Valisi askerlerin gecikmiş paralarını ödemek için hemen Osmanlı Bankası ile görüştü ve bankayla anlaşmaya vararak ödemeyi yaptı.⁴²

O yaz Yemen'in Hudeyde şehrindeki Türk birlikleri garnizondaki kötü şartlardan yakınarak ayaklandılar.⁴³ Beyrut'ta da askerler arasında huzursuzluk çıktı.⁴⁴

Eylül ayında, Anadolu'nun doğu illerinde de birçok askerî huzursuzluk başgösterdi: Bitlis, Erzurum, Trabzon, Mamuret-ül-Aziz [şimdiki Elazığ] ve Diyarbakır'da birlikler açıkça ayaklandılar. Hükümet bu defa isyancı erleri şiddet kullanarak sindirmeye çalıştı ve Erzincan'daki Dördüncü

39 "Les Musulmans contré Hamid," *Pro Armenia*, 20 Mayıs-5 Haziran 1907, s.1096.

40 "Les Musulmans contré Hamid," *Pro Armenia*, 20 Haziran 1907, s.1109.

41 "Les Musulmans contré Hamid," *Pro Armenia*, 20 Mayıs-5 Haziran 1907, s.1096.

42 *Le Temps*, 6 Haziran, 1907'den nakleden, "Les Musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Haziran 1907, ss.1109-1110; ve Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," s.260.

43 *Corriere de la Serra*, 14 Ağustos 1907'den nakleden, "Soldats en révolte," *Pro Armenia*, 20 Ağustos 1907, s.1144; ve Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," s.259.

44 P. Quillard, "Anniversaire," *Pro Armenia*, 5 Eylül 1907, s.1152; ve Mehmet Şehmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," s.260.

Ordu'ya bağılı birliklerin ayaklanmaları bastırması esnasında çok sayıda isyancı hayatını kaybetti. Erzurum ve Diyarbakır'daki ayaklanmaların temel nedeni yine aylıkların ödenmemesiydi.⁴⁵

Eylül ayı sonlarında Manastır Vilâyeti'ndeki Florina şehrinde de aynı nedenden dolayı askerî bir ayaklanma patlak verdi. Askerler Telgrafhane'yi ele geçirerek Selânik'teki Üçüncü Ordu Komutanı'na ve İstanbul'daki yetkililere telgraf çektiler.⁴⁶

Kasım ayı ortalarında, askerî huzursuzluk İstanbul'a da sıçradı. Harbiye Nezareti'nde görevli askerler ayaklandılar ve istekleri karşılanana kadar barakalarına dönmeyeceklerini bildirdiler.⁴⁷ Birkaç gün sonra ayaklanma Harbiye Mektebi'ne de sıçradı.⁴⁸ 1908 yılı Ocak ayı ortalarında, başkentteki huzursuzluk Bahriye'ye de sıçradı: Askerî tersanelerdeki onbeş bin denizci gecikmiş maaşlarının hemen ödenmesi istegiyle ayaklandılar.⁴⁹

Ocak ayından itibaren Edirne'de askerler arasında başlayan huzursuzluk giderek arttı ve Mart ayına gelindiğinde huzursuzluk ayaklanma boyutlarına vardı. Mart ayında Maliye Nezareti İkinci Ordu'ya bağılı iki süvari alayı ayaklandığı için Edirne'ye ve Anadolu'daki bazı yerlere bir miktar para gönderdi. Yükümlülüklerini tamamen yerine getiremeyen Hükümet, Edirne'de ayaklanan süvarilere ödenmek üzere acilen onbin liralık kredi açması için 26 Mart'ta Osmanlı Bankası'na başvurdu.⁵⁰

45 "Les Musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 5 Ekim 1907, s.1166.

46 "Contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Ekim 1907, s.1173.

47 "Les Musulmans contre Hamid," *Pro Armenia*, 20 Kasım 1907, s.1189.

48 "Contre Hamid," *Pro Armenia*, 5 Aralık 1907, s.1198.

49 "Soldats mécontents," *Pro Armenia*, 20 Ocak 1908, s.1222.

50 "Contre Hamid," *Pro Armenia*, 5 Nisan 1908, s.1263; ve Mehmet Selmus Güzel, "Prelude à la 'Revolution' Jeune-Turque: La grogne des casernes," ss.262-263.

Bu arada, İttihadcılar devrimci yayınları Yunanistanı üzerinden ve İmparatorluğun sınırları içindeki yabancı postahaneler aracılığıyla gizlice ülkeye sokmaya devam etmekteydi. Makedonya'da görevli İtalyan Jandarma Komutanı bu hareket konusunda bilgi verirken, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin eylemlerinin Yunan ve Makedonyalı Bulgar devrimci komitelerinin hareketlerine benzediğini söylüyordu.⁵¹ Rapor, Yunan ve Türk devrimcileri arasındaki dayanışmayı abartmaktaysa da, Yunan Makedonya Komitesi'nin Doktor Nâzım Bey'in Paristen Selânik'e gitmesi için yardım ettiği ve Selânik'te yasadışı çalışmalar sürdüren Yunan devrimcisi Doktor Zannas'ın, Rahmi [Aslan], Talat ve Cavid Beyler gibi İttihadcılara güven içinde toplantı yapabilmeleri için evini açtığı doğrudur.⁵²

1908 yılının Şubat ayına gelindiğinde Selânik'teki eylemlerden hemen hemen herkes haberdardı. Resmî hükümet belgelerinden birinde liberal görüşlü subayların doğrudan İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde yer aldığı belirtilmekteydi.⁵³ Selânik'teki postahane de çok önemli bir başarı elde edilmişti. Tüm çalışanlar İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafına çekilmiş, buna ek olarak Posta Umumi Müfettişi'nin maiyetinin de harekete katılması sağlanmıştı. Yurtdışında basılan devrimci gazete ve dergiler ile diğer propaganda malze-

51 FO. 371/544/25303, G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, nakleden, A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," ss.88-89.

52 A. D. Zannas, *O Makedonikos Agon: Anamniseis*, s.36, ve s.53; Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*, s.377; ve A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.89.

53 No.122/14, Konsolos Kanelopoulos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Selânik, 14 Şubat 1908'den nakleden, A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.89. Duru'nun anılarında dediğine göre, Olympus Meydanı ve Rıhtım'daki kahvehanelerden bazıları alenen İttihadcılarının toplanma yeri olarak bilinmekteydi (Kâzım Nami Duru, "İttihad ve Terakki" *Hatıralarım*, ss.19-20).

meleri posta yoluyla 'Abdülhamid' adına gönderiliyor ve Selânik'te gerçek alıcılarına teslim ediliyordu.⁵⁴

İttihadcılar 1908 Baharında hem Selânik'teki Yunanistan Konsolosluğu aracılığıyla Yunan Hükümeti ile hem de Makedonya Vilâyeti'ndeki yerel Yunan halkıyla yakınlaşmaya karar verdi. İttihad ve Terakki Cemiyeti bu yakınlaşma ile daha önce Ermenilerle yapılan dayanışma ve işbirliğinden sağlanan yarar gibi fayda ummaktaydı. Nisan ayında Cemiyetin Selânik'teki yeraltı önderlerinden Rahmi [Aslan] Bey, Selânik'teki Yunanistan Konsolosu Kanellopoulos ile ilişki kurdu ve devrimci bir siyasal değişimin gerekliliğinden bahsederek Yunanlılarla işbirliği içinde hareket edilmesini istediğini belirtti.⁵⁵ Mayıs ayında, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Selânik Şubesi işbirliği teklifini bu kez yerel Yunan cemaatinin önderlerine tekrarladı.⁵⁶ Benzer bağlantılar ve mutlakiyetçi rejime karşı birleşik harekete çağrı İttihad ve Terakki Cemiyeti temsilcileri tarafından Ellassona, Kozan, Manastır ve Siroz'da da yineleni.⁵⁷

27 Haziran'da, Yunanistan Dışişleri Bakanı Baltazzis Makedonya'daki tüm konsolosluklara İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Türkiye'de yaşayan Yunan azınlığa yalnızca felâket getireceğini bildiren bir genelge gönderdi. Bakan, ayrıca, mutlak monarşinin düşüşünün Yunan ulusal çıkarlarına za-

54 Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.52-53.

55 No.619, Konsolos Kanellopoulos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Selânik, 6 Temmuz 1908'den nakleden A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.89.

56 No.425, Konsolos Kanellopoulos'tan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Selânik, 12 Mayıs 1908'den nakleden A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.90.

57 No.148, Konsolos Enyalis'den Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Ellassona, 18 Nisan 1908; No.575, Konsolos Dimaras'dan Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Manastır, 27 Mayıs 1908; ve No.237, Konsolos Saçtouristen Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, Siroz, 1 Haziran 1908'den nakleden A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.90.

rarlı olabilecek tehlikeli karışıklıklara neden olabileceğini de söylüyordu. Bakan, genelgesinin sonunda, Makedonya'daki Yunanlıları Türkiye'de kurulu düzene sadık olmaları konusunda uyardı. Diğer bir deyişle, Makedonya'da ya da Anadolu'da Türk yönetimi altında yaşayan Yunanlılar İttihad ve Terakki Cemiyeti önderliğindeki devrimci harekete katılmamalıydı.⁵⁸

Yunan güvensizliği temelde herhangi bir siyasal değişimin Fener Rum Patrikhanesi'nin ayrıcalıklı konumuna ve buna bağlı olarak da Türkiye'de yaşayan Yunan azınlığın yaşam şartlarına zarar vereceği korkusundan kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla, Türkiye'deki mutlakiyetçi yönetimin devamlılığını isteyen Yunan tercihi bir ilke meselesinden değil, pratik bir gereksinimden kaynaklanmaktaydı.⁵⁹

Arnavutlarla olan durum ise farklıydı. Arnavut milliyetçileri, İttihadçı hareketi açıkça kendi yararlarına gördükleri için İttihad ve Terakki Cemiyeti ile işbirliğini hemen kabul ettiler. Ayrıca, her iki grubun da Makedonya'nın yabancılar tarafından bölünmesine neden olabilecek bir taslağa karşı olmaları işbirliğini kolaylaştıran bir unsurdu. Hatırlarda olduğu gibi, daha önce –Haziran ayında– Rus Çarı ve İngiltere Kralı'nın Reval'de yaptıkları görüşme sonrasında kabul edilen Makedonya reform programı, ülke topraklarının bütünlüğü için acil bir tehlike olduğu işaretini vermişti. Padişah eğer Reval Planı'nı kabul ederse, devrimciler kendisine karşı güçlü bir silah elde edeceklerdi; reddettiği takdirde ise, hiç kuşkusuz, Avrupa devletleri hemen araya gireceklerdi. Her iki durumda da reform programı sonrasında Ma-

58 3006 Numaralı Genelge, Baltazis'den Konsolosluk yetkililerine, Atina, 27 Haziran 1908, A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.93 içinde.

59 A. J. Panayotopoulos, "Early Relations Between the Greeks and the Young Turks," s.94.

kedonya önce özerk bir duruma gelecek, daha sonra da bütünüyle elden çıkacaktı. Özerk bir Makedonya, Arnavut milli birliğini tehlikeye sokacağı için, Arnavutlar bu yönde herhangi bir öneriyi doğal olarak reddedeceklerdi. Öte yandan, anayasal bir rejimi –yani, Türkiye’de kurulacak liberal demokratik bir yönetimi– kendileri için yararlı bulacaklardı. İttihadcılarının, ‘ulusal’ çıkarları monarşistlerden daha iyi koruyacaklarına inanıyorlardı. Bunun yanısıra, bağımsız bir Arnavutluk kurma ideali gerçekleştirmek için liberal demokratik bir rejimde, mutlak monarşi de olduğundan daha rahat örgütlenip, çalışabileceklerdi. Bu nedenle, olayların iyice kötüleştiği 1908 Yazı başında Makedonya’nın parçalanması için Avrupa Devletleri ile görüşmelerde bulunan mutlakiyetçi rejime karşı, İttihadcılarını var güçleri ile desteklediler.⁶⁰

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin önündeki ilk ve en önemli görev merkezi Selânik’te olan Üçüncü Ordu’yu da devrimci hareketin içine çekebilmektir. Üçüncü Ordu içindeki hoşnutsuzluk kimi yerlerde açık ayaklanmalar biçiminde kendini göstermiş ve yalnızca Saray’ın kayırmacılığı sayesinde yer edinmiş olan kimi yüksek rütbeli subayların beceriksizlikleri genç subaylar ve erler arasında gitgide artan bir huzursuzluk yaratmıştı.⁶¹ Bu nedenle, zaman içinde sayıları gittikçe artan bir grup genç subay İttihad ve Terakki Cemiyeti saflarına geçmiş ve Cemiyet’in talimatları doğrultusunda hem erler hem de kendileri arasında propaganda faaliyetine başlamışlardı. Askerlerin kırsal bölgelerde küçük gruplar halinde iz sürmesi İttihadçı genç subayların propaganda

60 Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, s.340; ve Basil Kondis, *Greece and Albania, 1908-1914*, ss.36-38.

61 Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey’in Anıları*, ss.45-47; ve E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.124-125.

işini kolaylaştıran bir öğeydi; çünkü, böylece üstlerinin sürekli denetiminden çıkmış genç subaylar bir yandan görevlerini yaparlarken, diğer yandan casusların dikkatini çekmeden kendi aralarında toplantılar düzenleyebiliyorlardı.⁶²

1908 yılı Temmuz ayı başından itibaren, merkezi Selânik'te olan Üçüncü Ordu'da ve yaygın olarak da tüm Makedonya'da askerler arasındaki hoşnutsuzluk ve isyan haberleri gündelik hale gelmişti. Genç subaylar arasında devrimci propagandanın yayılması ve meydana gelen sürekli isyanlar daha fazla itaatsizliğe neden olmuştu. İşte tam bu sırada, İngiltere Kralı ve Rus Çarı arasında 9-11 Haziran tarihlerinde Reval'de yapılmış olan Makedonya'nın geleceğine ilişkin görüşmeler kamuoyunda duyulmuş, bu haberler özellikle Makedonya'daki halk ve ordu mensupları arasında heyecan yaratmış ve ülkenin yabancı çıkarlar doğrultusunda yönetilmesine öteden beri karşı çıkan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin mutlakiyetçi yönetimi yıkabilmesi için ek ve güçlü bir neden oluşturmuştu.⁶³

1907 yılı sonuna gelindiğinde Avrupa devletlerinin Makedonya vilâyetlerinin geleceğine ilişkin 'reform' planları belli bir biçim almıştı. İngiliz Hükûmeti 3 Mart 1908'de Makedonya'daki 'Vilâyât-ı selâse' olarak adlandırılan üç vilâyetin –yani, Kosova, Manastır ve Selânik vilâyetlerinin– nasıl yönetileceğine ilişkin bir plan sundu: Söz konusu vilâyetler görev süresi önceden belirlenmiş ve *ancak* Avrupa devletleri onaylarsa görevden alınabilecek tek bir Genel Va-

62 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.124-125; ve Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.50-51.

63 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9293-9294. Kral'la Çar arasındaki görüşme için bkz., "Visit to the Emperor of Russia at Reval in June, 1908, Charles Hardinge, 12 Haziran 1908," G. P. Gooch ve Harold Temperley (Der.), *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, 5: *The Near East: The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia, 1903-9*, ss.237-245 içinde.

li tarafından yönetilecekti. Genel Vali, yabancı subaylar ve Avrupalılardan oluşan jandarma birlikleri ile desteklenecekti. Genel Vali'nin maaşı 'Saray'ın etkisinde kalmaması' için Avrupa devletlerinin denetiminde olacak bir Makedonya bütçesinden ödenecekti. Kamu görevlileri de yerli hıristiyanlar arasından ve Genel Vali tarafından atanacaktı. Anlaşılacağı üzere, bu planın asıl amacı Makedonya ile merkezî hükümet arasındaki bağları koparmak ve bu vilâyetleri özerk –belki de özgür– kılmaktı.⁶⁴ Rus Hükümeti, İngilizlerin ortaya attığı Makedonya'ya 'özerk' bir Genel Vali atanması konusundaki teklifin Abdülhamid rejimince koşulsuz kabul görmesinin şüpheli olduğunu bildirmekle beraber bu planın ayrıntıları üzerinde İngilizler ve diğer Avrupa devletleriyle görüşmede bulunma isteğini dile getirdi.⁶⁵

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki merkezi bu gelişmeler üzerine hemen harekete geçti. Cemiyet, yaptığı tartışmalardan sonra, 16 Mart'ta örgütün Selânik Şubesi'ne hem Avrupa devletlerince Türkiye'ye teklif edilen plan hem de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu plan karşısındaki tavrı hakkında bilgi veren bir rapor gönderdi. Paris'teki merkez, raporunda Selânik Şubesi'nin bu bölgedeki Müslüman halk arasında propaganda yapmasını, Makedonya'ya özerk bir Genel Vali atanmasını içeren planın yaygın bir şekilde protesto edilmesi için kasaba ve şehirlerde telgrafhanelerin işgal edilerek İstanbul'daki merkezî hükümete telgraf çekilmesinin sağlanmasını istiyordu. Bu çabalara ek olarak, Avrupa devletlerinin Selânik'teki konsolosluklarına heyetler ha-

64 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 1, s.215, ve 2/4, s.151; ve "Reval Görüşmesi," *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, 1. Baskı, 18, s:372.

65 Sir A. Nicolson'dan Sir Edward Grey'e, St. Petersburg, 4 Mart 1908, G. P. Gooch ve Harold Temperley (Der.), *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914, 5: The Near East: The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia, 1903-9*, s.233 içinde.

linde gidilerek, yabancı müdahalesine karşı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İmparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaktaki ısrarlı tavrının gösterilmesi de isteniyordu.⁶⁶

İttihadcılar Mayıs ayında İngiltere'nin Makedonya'daki reformlar konusunda başarısızlığa uğramış Avrupa Uyu mu'ndan çekilmeye karar verdiğini, bunun yerine İngiltere ve Rusya'nın ortaklaşa olarak Makedonya'daki tüm çetele rin ortadan kaldırılması amacıyla Avrupalılardan oluşan jandarma birlikleri kurulmasına yönelik katı bir plan hazır ladıklarını öğrenmişlerdi. İngiltere ve Rusya'nın birlikte ha reket edecek olmaları olasılığının ciddi bir biçimde ortaya çıkması İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni alarma geçirdi. İtti hadcilerin görüşüne göre, Makedonya'nın dış güçlerce yö netimi anlamına gelen bir müdahale, hem İmparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye atacak hem de Makedonya'yı kont rol altına alması dolayısıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin devrimci hareketi bu bölgede sürdürmesine önemli derecede engel olacaktı.⁶⁷

Bu nedenle, İttihad ve Terakki Cemiyeti Mayıs ayında Se lânîk'te bir dizi gizli toplantı yaptı. Toplantılarda Cemiyet'in Avrupa devletlerine varlığını ve gücünü göstermesi zaman ının geldiğine, dolayısıyla Makedonya'ya barış ve huzuru yalnızca İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin getirebileceğinin Selânîk'teki Avrupa devletlerinin konsolosluk yetkililerine anlatılmasına karar verildi. Avrupa devletlerinin çeşitli ne denlerden dolayı sonuçsuz kalmaya mahkum bu reform planından vazgeçip, kurtuluşu için Makedonya'yı kendi ha line bırakmaları daha iyi olacaktı. Bu amaçla bir bildirge

66 557/12 Numaralı Mektup, Paris Merkezi'nden Selânîk Subesi'ne, Paris, 16 Mart 1908, İttihad ve Terakki Cemiyeti yazışmalarının 2 Numaralı Kopya Defteri, ss.225-229'dan nakleden, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, pp.152-156.

67 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.129-130.

hazırlanarak tüm Avrupa hükümetlerinin temsilcilerine gönderildi.⁶⁸

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bildirgeyi yayınlamasından yaklaşık bir hafta kadar sonra -10 Haziran'da- İngiltere Kralı VII. Edward Reval'de, Rus Çarı Nikolai ile görüştü ve görüşmeden bir kaç gün sonra da Makedonya'nın 'barışa kavuşması' ve daha iyi yönetilmesi üzerine hazırlanan İngiliz-Rus ortak önerisinin ayrıntıları diğer Avrupa ülkelerine bildirildi. Bu olay İttihadçıları bir anlamda acil harekete zorladı: Özgürlük rüzgarı ortalığı bir an önce kasıp kavurmalıydı, yoksa çok geç kalınmış olunabilirdi.⁶⁹

Kelimenin tam anlamıyla bir devrime dönüşecek olaylar, Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de ayaklanması ile başladı. Bir Arnavut olan Niyazi Bey, Manastır ve Ohrida arasında küçük bir kasaba olan Resne'de toprak sahibi Müslüman bir aileden geliyordu. Niyazi Bey orduya çok küçük yaşta katılmış ve 1897'deki Yunan Savaşı'nda büyük yararlıklar göstermişti. Savaş sonrasında ülkesine gönderilmiş ve devrime kadarki beş yılda, emrindeki avcı kıtasıyla dağlardaki eşkiya çetelerini kovalamıştı. Yeraltı bağlantılarını iyi kullanan İttihad ve Terakki Cemiyeti, Niyazi Bey'e Kolağası ünvanı verilmesini ve onun devrimci harekete en yararlı olabileceği yer olan Resne'ye atanmasını sağlamıştı.⁷⁰ Niyazi Bey yeraltında faaliyet gösteren İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne arkadaşı Enver Bey tarafından kazandırıldığı için çetelerle olan ilişkilerinde mutlakiyetçi hükümete hizmet

68 Bu bildirgeden alıntılar için bkz., E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.131-133. Manastır'daki Rus Konsolosu'na gönderilen bildirge için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, ss.156-159. Bildirgenin tam metni için bkz., Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.64-76.

69 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, s.134.

70 Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, s.55; ve E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.147-148.

etmek yerine İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne hizmet ediyordu.⁷¹

Niyazi Bey'in önerisi ve girişimi üzerine bölgede yaşayan Müslümanlar İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi altında bir çete oluşturmuşlardı.⁷² Resne'deki birliklerin başında bulunan Binbaşı Niyazi Bey, 3 Temmuz'da eşkiya çetelerini izleme bahanesiyle yüz kadar askeri ve bir grup yerel yöneticiyi daha önce örgütlenmiş olan bu sekiz yüz kişilik silahlı sivil halkla buluşmaları için dağlara gönderdi.⁷³ Yerel yöneticiler arasında Resne'nin Belediye Reisi Hoca Cemal Efendi, Defterdar Tahsin Efendi, Polis Serkomiseri Tahir Efendi ve Resne'deki Sırb Mektebi'nin Müdürü vardı.⁷⁴ Beraberlerinde orduya ait altı yüz Lira, yetmiş tüfek ve elli kutu cephaneye götürmüşlerdi.⁷⁵ Kısa bir süre sonra Presba

71 E. F Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.147-148; ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," s.107n.

72 E. F Knight, *The Awakening of Turkey*, s.149.

73 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, Tarabya, 7 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.1 içinde; E. F Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.159-165; Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, s.57; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," s.108; ve Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9307-9309. Ayrıca bkz., Halil Mentese, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentese'nin Hatıraları, 5: İhtilâl Arifesinde," *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1946, s.2. Olayın gelişimi ve ayaklanma için yapılan hazırlıklar hakkında bkz., Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.79-94.

74 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," s.108; Ahmed Niyazi, *Balkanlarda bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.79-83.

75 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, Tarabya, 7 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.1 içinde; E. F Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.159-165; ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," s.108.

bölgesinden iki subayla bazı memurlar ve halk da bu gruba katıldı.⁷⁶ Niyazi Bey'in önderliğindeki grubu etkisiz hale getirmek için iki taburla Mitroviçe'den Manastır'a gönderilen Kosova Vilâyeti Komutanı General Şemsi Paşa, 7 Temmuz'da Manastır'dan ayrılmak üzereyken, İttihadçı bir subay olan Atıf [Kamçıl] Bey tarafından öldürüldü.⁷⁷

Niyazi Bey emrinde çeteyle beraber hemen Arnavutluk 'sınırına' gitti. Manastır Vilâyeti'ne bağlı birer sancak merkezi olan Debre, İlbasan, Görice ve Ohri'yi ziyaret etti. Amacı mutlakiyetçi yönetime bağlı subayları bölgeden uzaklaştırmak ve kurtarılmış bölgelerde düzenin sağlanması için bir Arnavutluk milis gücü oluşturmaktı. Görice'deki Arnavut komitesi en baştan itibaren bu girişime destek verdi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin isteği üzerine Arnavut komitesi Görice çevresindeki dağlarda bulunan gerillalara ayaklanmış Türk birliklerine katılmaları için çağrıda bulun-

76 Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e, Manastır, 5 Temmuz 1908, ve Albay H. Conyers Surtees, İstanbul, 9 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.2 içinde. Ayrıca bkz., Albay H. Conyers Surtees, İstanbul, 15 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.4-5 içinde.

77 Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.143-145; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, ss.179-185; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Mesrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," ss.109-111; Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, s.61; E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, s.183; G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, Tarabya, 7 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.1 içinde; Fethi Okyar, *Üç Devinde Bir Adam*, ss.13-15; Kâzım Nami Duru, "İttihat ve Terakki" Hatıralarım, ss.27-28; Halil Mentese, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentese'nin Hatıraları, 5: İhtilâl Arifesinde," *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1946, s.2; ve Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9310-9311. Suikastın ayrıntıları için bkz., Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e, Manastır, 8 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.3-4 içinde; ve Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Mesrutiyet*, ss.37-47.

du. Ohri'deki Arnavut komitesi de aynı yolu izledi.⁷⁸

Arnavutların çoğunluğunun İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemesine karşın, İttihadcıların işi bitmiş sayılmazdı: Kosova Vilâyeti'nin kuzeydoğusunda yaşayan Padişah-yanlısı Müslüman halkı da devrimci harekete kazanmak zorundaydılar. Temmuz ayı başlarında İttihadcıların dağıttığı bir bildiriye dayanılmaz vergilerden ve adilâne çalışmayan mahkemelerden şikayetçi olan bölge halkının anayasal rejimin kurulması ve parlamentonun açılması konusunda İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni desteklemesi isteniyordu. Bildiriye göre, yerleşik düzenin yıkılmasıyla tüm bu adaletsizlikler ortadan kalkacaktı. Halkı mutlakiyetçi yönetime karşı kıskırtmayı amaçlayan bildiri, valileri, hilebaz ve çürümüş diye nitelendirirken, nazırları ve paşaları da ihanetle suçluyordu. Bildiri ayrıca, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya'yı da hedefliyordu. Bildiriye Arnavutluk'a gizlice sızan güçlerin yerel halkı hıristiyanlaştırmak için kiliseler açtığından söz ediliyordu. Oysa bu güçlerin tek isteği Arnavutluk'u parçalamaktı. Halkı daha da kıskırtmak için bildiriye Makedonya'da Avrupa devletlerinin egemenliği sağlamayı amaçladığı ve bu durumdan da tepkisizliğiyle Abdülhamid ve mutlakiyetçi yönetiminin sorumlu olduğu söyleniyordu.⁷⁹

1908 Baharında, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Manastır Vilâyeti'nde demiryolu inşa etmek için çalışmalarına başlamıştı. Halk arasında yaygın söylentilere göre mutlakiyetçi hükümet projenin gerçekleştirilmesi için köylülerin tasarrufunda bulunan toprakları Avusturya-Macaristan Hükümeti'ne satacaktı. Tam bu söylentilerin ortalıkta dolaştığı sırada Reval Anlaşması'nın açıklanması gerilimi iyice arttırdı.

78 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.170-184; ve Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, s.341.

79 Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, ss.341-342.

di. Temmuz ayının ilk günlerinde, Prizren, Gjakore, Priştine ve Volçetrin bölgelerinden, silahlı binlerce köylü Firzovik'de toplandı ve protesto gösterileri düzenledi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yerel şubelerindeki genç subaylar Firzovik'deki olayları kendi kontrolleri altına almaya çalıştılar.⁸⁰

7 Temmuz'da Üsküb'deki jandarma birliğinin başında bulunan Galib [Pasinler] Bey Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa'nın toplantıyı dağıtmasını isteyen emriyle Firzovik'e geldi.⁸¹ Ama Galib [Pasinler] Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküb Şubesi'nin bir üyesiydi ve Üsküb'den ayrılmadan önce Selânik'teki İttihadçı liderleri görevinden haberdar etmişti.⁸² İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Selânik'teki liderleri Pasinler'den Firzovik'deki Arnavutları Cemiyet'in liberal demokratik bir düzen isteyen bildirisini desteklemeleri için ikna etmesini istedi. Galib [Pasinler] Bey Firzovik'e gelir gelmez, Kosova Vilâyeti'nin birçok kasabasına telgraf ve haberci göndererek Firzovik'teki gösterinin daha da büyük boyutlara ulaşmasını sağlamaya çalıştı. Bu çabaların sonucu olarak birkaç gün içinde Firzovik'te toplanan silahlı Arnavut sayısı otuz bine ulaştı.⁸³ İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküb Şubesi'nin bir Arnavut üyesi olan Mehmed Necib [Draga] da Firzovik'e gelerek, mutlakiyetçi yönetimi kötölemek ve Arnavutları da İttihadçı davaya ka-

80 Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, s.342; ve Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, ss.10-15.

81 Galib Pasinler, "Galip Paşa'nın Hatıraları," *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/6 (Temmuz 1966), ss.8-9; ve Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, s.53.

82 Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, s.15.

83 Galib Pasinler, "Galip Paşa'nın Hatıraları," *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/6 (Temmuz 1966), s.10; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, s.187; Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, ss.53-55; ve Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, s.343.

zandırmak için elinden geleni yaptı.⁸⁴ Hepsi Üsküb'ün seçkin simalarından olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcileri de Firzovik'teki toplantıya katıldılar ve Reval Planı'nın uygulanmaması ve Avrupalıların Türkiye ile ilgili sorunlara karıştırılmaması için tek çözümün yeni bir anayasal düzen olduğunu bildirdiler. Sonunda Firzovik'teki ayaklanma İttihadçıları destekleyen bir gösteriye dönüştü. Temsilciler daha sonra Sultan Abdülhamid'e 1876 Kanun-u Esasi'sini yeniden yürürlüğe koyması ve Meclis'i açması yönünde bir telgraf yolladılar.⁸⁵

12 Temmuz'da Manastır'daki İngiltere Konsolosu W. J. Heathcote, yeraltı örgütüne bağlı bir vatandaş tarafından, hareketin hiçbir şekilde Hıristiyanlara karşı olmadığı yönünde ikna edildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi ve Cemiyet'te özel bir konumu olan bu vatandaş, Cemiyet'in gücünün ve arkasındaki halk desteğinin Avrupa kamuoyunda yeterince anlaşılmamış olabileceği korkusunu da dile getirdi.⁸⁶ Daha sonra, Konsolosa üzerinde İttihad ve Terakki Cemiyeti damgası bulunan bir bildiri vererek, amaçlarının 1876 Kanun-u Esasi'sinin yeniden yürürlüğe girmesini sağlamak olduğunu söyledi. Bildiri, varolan rejimi despotluk, kayırmacılık ve çürümüşlükle suçluyor ve kökten bir değişimin ancak anayasal bir rejim kurmakla mümkün olabileceğini ekliyordu.⁸⁷

84 Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, s.57; ve Müfid Semsî, *al-Hakk-u Ya'lu ve la Yu'la Aleyh* (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1919), s.27'den nakleden Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, s.199.

85 Galib Paşinler, "Galip Paşa'nın Hatıraları," *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/6 (Temmuz 1966), ss.10-11; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 2/4, ss.197-200; Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, ss.59-60; ve Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912*, s.343.

86 Konsolos W. J. Heathcote'den G. Barclay'e, Manastır, 13 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.9 içinde.

87 Bildirinin ana noktaları için bkz., Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e.

14 Temmuz'da İstanbul'dan gelen ve Saray yaverlerinden olan Birinci Ferik Şükrü Paşa Üsküb garnizonundaki subaylarla görüşerek, bu subayların Hükümet'e bağlı olup olmadıklarını anlamaya çalıştı. Padişah'ın halkı için gösterdiği sürekli çabanın altını çizerek, kendisini dinleyenlere Padişah'a sadık kalmaları yönünde telkinde bulundu. Subay arkadaşları adına konuşan bir kolağası, kendi amaçlarının da ülkenin refahı olduğunu söyleyerek ülkenin çıkarlarını gerçekten gözetmeye çalışanlara hiçbir zaman karşı olmadıklarını bildirdi. Üsküb'ün ileri gelenleri de Şükrü Paşa tarafından çağırılmış ve onların da son durum hakkındaki görüşleri sorulmuştu. Onlar da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı genç subaylar gibi aynı cevabı verdiler. Eski Belediye Reisi Salih Bey, kendilerinin milletin iyiliği için çalıştığına göre, Padişah'ın da amaçlarını hiç kuşkusuz onaylayacağını söyledi. Elle tutulur hiçbir şey bulamayan Şükrü Paşa aynı gün İstanbul'a dönmek üzere Üsküb'ten ayrıldı.⁸⁸

Şükrü Paşa'nın ayrılmasından birkaç gün sonra -17 Temmuz'da- Hüseyin Remzi Paşa Üsküb askerî bölgesinin yeni kumandanı olarak şehre geldi. Garnizonun İttihadçı subayları daha Selânik'ten yeni gelmiş olan Hüseyin Remzi Paşa'ya İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne katılmasını teklif ettiler. Reddetmesi üzerine de, Paşa'yı makamından attılar. İttihadçı subaylar tarafından Paşa'ya iki seçenek sunuldu: Ya Üsküb'te ev hapsinde tutulacaktı, ya da Üsküb'ü bir an önce terk edecekti. Hüseyin Remzi Paşa ikinci yolu seçtiği için tren istasyonuna korumalar eşliğinde götürüldü. Pa-

Manastır, 13 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.10 içinde. Ayrıca bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, 1, ss.219-220.

88 Konsolos Muavini H. E. Satow'dan Başkonsolos Harry Lamb'e, Üsküb, 16 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.12-13 içinde.

şa'nın Üsküb'ü terk edişini sokaklara dökülen büyük bir halk kitlesi seyretti. Trenin hareketiyle birlikte geleneksel uğurlama başladı. Fakat bu kez 'Padişahım çok yaşa!' nidaları perondaki genç subaylar ve halk tarafından 'Hürriyet!' ve 'İttihad!' haykırışlarıyla süslenmişti.⁸⁹

Devrimci hareketle bağlantılı olarak 19 Temmuz'da Makedonya'da üç suikast daha yapıldı: Manastır'da bir binbaşı ile bir yüzbaşı öldürülmüş ve subay oldukları söylenen dört kişi de Siroz'da bir albayı kurşunlamışlardı.⁹⁰

Tüm bu zaman boyunca Saray boş durmuyordu. Askeri ayaklanmayı bastırmak üzere Manastır'a gönderilen Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra, Hükümet yumuşak hareket etme kararı alarak ayaklanan genç subayları terfi, paye ve hediye verme sözleriyle etkisiz duruma getirmeye çalıştı. Ayaklanma Temmuz ortasında merkezi Selânik'teki Üçüncü Ordu'yu bütünüyle etkisi altına almış ve Edirne'de bulunan İkinci Ordu'ya ve İzmir'de bulunan birliklere sıçramıştı. 10 Temmuz'da Üçüncü Ordu'ya bağlı otuzsekiz subay itaatsizlikle suçlanarak tutuklanmış, İstanbul'a götürülmüş ve hapse atılmıştı. Fakat, tutuklamaların bir sonuç vermediğini gören Hükümet 16 Temmuz'da Makedonya'daki tüm İttihadçı subaylar için bir genel af çıkarmak zorunda kaldı. Bu arada, İzmir'den Selânik'e nakledilen iki tümen asker karaya ayak basar basmaz Makedonya'daki ayaklanmayı bastırmak için Manastır'a gitmek üzere trene bindirildi. Ancak, daha önceden askerî birliklerin içine sızmış ve bu tümenlerle birlikte karaya çıkmış olan İttihad ve Terakki Cemiyet-

89 Konsolos Muavini H. E. Satow'dan Başkonsolos Harry Lamb'e, Üsküb, 25 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.26-27 içinde.

90 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 21 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.7 içinde.

ti'nin casuslarının aylar boyunca süren propaganda hareketi tümenler Manastır'a giderken meyvasını verdi. Erler ateş etmeyi reddettiler ve komutanlarına, devrimcilere karşı savaşmayacaklarını, ancak despotlara karşı savaşacaklarını bildirdiler.⁹¹

Bu arada, Makedonya'da başlamış olan devrimi durdurmak ve olayları daha fazla büyümeden bastırmak niyetinde olan mutlakiyetçi Hükümet her yolu denemeye devam ediyordu. Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa Hükümet'ten aldığı talimat üzerine Atina ve Belgrad'a gönderildi. Görevi Yunan ve Sırb Hükümetlerini Türkiye'deki mutlakiyetçi rejimin yanına çekmek ve bu ülke askerlerinin devrimcilerle savaşması için harekete geçirilmesini sağlamaktı.⁹² Ayrıca, Hükümet Makedonya'daki idari makamlara yabancı konsolosların ayaklanmalar hakkında haber almalarını engellemeleri yolunda emirler veriyordu. Bütün bu çabaların sonuçsuz kalması ve kaba güç kullanmanın faydasızlığının anlaşılması üzerine bu sefer son çare olarak büyük çaplı bir uzlaşma girişimi başlatıldı: Beşyüz elli subay bir gün içinde terfi ettirildi. Ayaklanmalarla ilgili olarak tutuklanmış olan otuzsekiz subay da affedilerek hemen serbest bırakıldı.⁹³

Son olarak da, özellikle ordu içindeki hareketi kontrol altına alabilmek amacıyla, Padişah hem Sadr-ı Âzam'ı hem de Serasker'i görevden aldı. Avlonyalı Ferid Paşa'nın 'istifası' 23 Temmuz'da kabul edildi ve Sadr-ı Âzamlık hemen Kâmil Paşa'ya teklif edildi. Kâmil Paşa ise ancak Padişah'ın kabul etmeyeceğini bildiği bir takım şartlar ileri sürerek bu görevi üstlenebileceğini bildirince Sultan Abdülhamid Sadr-ı

91 Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.62-63.

92 Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.219-220; ve Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.62-63.

93 Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.62-63.

Äzamlığa Mehmed Said Paşa'yı atadı. Harbiye Nazırlığına da Rıza Paşa'nın yerine Erkân-ı Harb Reisi Ömer Rüşdü Paşa atandı.⁹⁴ Yalnız, resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'de Ömer Rüşdü Paşa'nın ünvanın 'Serasker' değil 'Harbiye Nazırı' olacağı ilân edildi. Ünvandaki bu değişikliğin görünürdeki nedeni, bizzat Sultan Abdülhamid'in yönettiği merkezi mutlak monarşinin, nazırların sorumluluk aldığı bir sistemle değiştirildiği izlenimini uyandırmaktı.⁹⁵

İstanbul'da tüm bu olaylar olurken, İttihad ve Terakki Cemiyeti kontrolü ele geçirerek, Makedonya'nın kurtarılmış kasabalarında anayasal rejimi ilân etti.⁹⁶ 23 Temmuz günü 'Makedonya'da meşrutiyeti ilân etme düşüncesi, İttihadcılardan 22 Temmuz gecesi Selânik'te Manyasizade Refik Bey başkanlığında toplandıları sırada kararlaştırıldı.⁹⁷ 23 Temmuz sabahı Manastır'daki İngiltere Konsolosluğu'na İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin birkaç saat içinde meşrutiyeti ilân edeceği ve İttihadcılardan nedensiz kan dökülmesini önlemek amacıyla kamu düzenini sağlamaya kararlı oldukları bildirildi. Manastır Garnizon Kumandanı Müşir Osman Pa-

94 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.8 içinde; E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.222-223; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," ss.136-137; ve Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9314-9315.

95 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.8 içinde.

96 İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından 23 Temmuz 1908'de Manastır'dan Sultan Abdülhamid'e çekilen ve Sultan'a Kanun-u Esasi'nin ilân edildiğini bildiren telgrafın metni için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," s.122.

97 Cemal Kutay, *Fethi Okyar: Üç Devirde Bir Adam*, ss.16-17; ve Halil Mentеше, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları, 5: İhtilâl Arifesinde," *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1946, s.2.

şa esir alınarak şiddet kullanılmaksızın şehirden uzaklaştırıldı ve öğle saatlerine doğru askerî barakaların önündeki tören alanında meşrutiyet ilân edildi.⁹⁸ Kolağası Niyazi Bey, Vali ve diğer mülkî erkâna, devlet memurlarına, garnizondaki tüm askerlerle birlikte ayaklanmayı bastırmak üzere İzmir'den Manastır'a sevk edilen taburlara ve onbinlerce Hıristiyan ve Müslümandan oluşan kalabalığa yeni bir anayasal düzen içinde özgürlük ve kardeşliğin hayata geçirildiğini ilân etti. Mollalar dua etti; İttihad ve Terakki Cemiyeti temsilcileri ile şehrin Rum Metropoliti konuşmalar yaptı ve tören top atışlarıyla sona erdi.⁹⁹ Öğleden sonra, hapishanelerin kapısı açıldı ve siyasi-adi, Hıristiyan-Müslüman ayrımı yapılmaksızın, tüm mahkûmlar serbest bırakıldı.¹⁰⁰ Dostluk ve kardeşlik gösterileriyle bezenmiş törenler üç gün, üç gece sürdü. Gösteriler sırasında, ülkenin gelecekteki güzel

98 Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.200-203; E.F Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.207-214; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," ss.116-117; Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e, Manastır, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.30-31 içinde; ve, Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9318-9326. Ayrıca bkz., Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, ss.62-67.

99 Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, ss.224-225; Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e, Manastır, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.30-31 içinde; G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 24 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.10-11 içinde; ve E. F Knight, *The Awakening of Turkey*, s.219. Manastır Merkez Kumandanı Miriliva Cemal Bey'in Harbiye Nezaretine çektiği 10 Temmuz 1324/23 Temmuz 1908 tarihli telgrafın tam metni için bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," ss.120-121.

100 Konsolos W. J. Heathcote'dan G. Barclay'e, Manastır, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.30-31 içinde.

günleri için sloganlar atılırken, eskiden çok sık duyulan 'Padişahım çok yaşal' haykırışlarına pek rastlanmıyordu.¹⁰¹

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden Midhat Şükrü [Bleda] Bey, Selânik Şubesi'nin almış olduğu karar üzerine, 23 Temmuz'da meşrutiyeti ilân etmek için Siroz'a gelmişti.¹⁰² Pek çok İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesinin yanı sıra, İttihadcılar safına geçmiş olan Siroz Kaymakamı Reşid Paşa da, Saray'a telgraf çekerek, Sultan meşrutiyeti ilân etmedikçe, kendilerinin Abdülhamid'i Padişah olarak tanımayacaklarını bildirdiler.¹⁰³ Denetimi ellerine fiilen geçirmiş olan İttihadcılar, Saray'dan haber beklemesizin, Siroz'da da Manastır'dakine benzer bir ilân töreni düzendiler. Bu törende şehrin ileri gelenleri ile Siroz Müftüsü birer konuşma yaparak yeni anayasal düzeni kutladılar.¹⁰⁴

Siroz'dan yola çıkan yirmi kadar subay ve yüz askerden oluşan bir grup da Drama'da meşrutiyeti ilân etti. Her iki olayda da Sultan'a en geç iki gün içinde meşrutiyeti tanımaması gerektiğini bildirilen telgraflar çekildi.¹⁰⁵ Resne,

101 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.41 içinde.

102 Cemal Kutay, *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, ss.9334-9336; ve Halil Mentеше, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları, 5: İhtilâl Arifesinde," *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1946, s.2.

103 Halil Mentеше, "Eski Meclis-i Mebusan Reisi Halil Mentеше'nin Hatıraları, 5: İhtilâl Arifesinde," *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1946, s.2.

104 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 24 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.10-11 içinde; ve Konsolos Muavini C. A. Greig'den G. Barclay'e, Serez, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.20-21 içinde. Ayrıca bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar," ss.129-132.

105 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 24 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.10-11 içinde. Drama'da meydana gelen olayların

Debre ve Makedonya ile Arnavutluk'taki diğer kasabalarda da Manastır'dakiyle aynı saatlerde meşrutiyet ilân edildi.¹⁰⁶

Niyazi Bey'in Manastır'daki isyanına ilişkin haberler 23 Temmuz sabahı erken saatlerde Selânik'e erişerek oradan da İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin telgraf haberleşmesi üzerindeki denetimi sayesinde tüm Makedonya'ya yayıldı.¹⁰⁷ Meşrutiyetin ilân edildiği haberi, 23 Temmuz'da Binbaşı Enver Bey tarafından çekilen bir telgrafla Avrupa basınına bildirildi.¹⁰⁸ Selânik'te özgürlük ve anayasal yönetim yanlısı pankartlar asılıyor, cadde ve dükkânlarda bildiriler dağıtılıyor, tüm bunlar olurken polis ciddi bir müdahalede bulunmuyordu. Aralarında Türk, Musevi, Rum ve hatta bir Bulgar'ın da bulunduğu bir grup subay ve sivil, otellerin balkonlarında, Hükümet Konağı'nın, Belediye binasının ve Jandarma karakollarının merdivenlerinde ve Osmanlı Bankası'nın önünde meşrutiyet yanlısı konuşmalar yaptılar.¹⁰⁹ Düyun-u

ayrıntılı bir anlatımı için bkz., Yarbay G. Lionel Bonham'dan G. Barclay'e, Drama, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.23-24 içinde. Ayrıca bkz., Cemal Kutay, *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*, 16, pp.9335-9336.

106 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, ss.219-220; Ahmed Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı: Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Anıları*, s.225; ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar," s.118.

107 Başkonsolos Harry H. Lamb'den G. Barclay'e, Selânik, 26 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.42 içinde; Kâzım Nami Duru, "İttihat ve Terakki" *Hatıralarım*, s.30; ve E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, s.220.

108 *Neue Freie Presse*, 25 Temmuz 1908'den nakleden, L. Bouvat, "Empire Ottoman: La Révolution en Turquie," *Revue du Monde musulman*, 5 (Mayıs-Agustos 1908), s.718.

109 Başkonsolos Harry H. Lamb'den G. Barclay'e, Selânik, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.28-29 içinde; G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 24 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.10-11 içinde; ve P. Risal, *La Ville Convoitée: Salonique*, ss.306-308.

Umumiye Idaresi'nin Selânik'teki memurlarından Nesim Russo, Olympus Meydanı'ndaki büyük bir kahvede konuşma yaptı.¹¹⁰ Konuşmalar her milletten cemaatin oluşturduğu büyük kalabalıkların heyecanlı alkışlarıyla desteklenmekteydi. Konuşmacılar arasında, Belediye Reisi, Ticaret Mahkemesi Reisi, Sanayi Mektebi Müdürü ve iki yerel gazetesinin başyazarları da bulunuyordu. Gecenin ilerleyen saatlerinde ve hatta günün ilk ışıklarına kadar, subaylar ve sivililer bazen yürüyerek, bazen de atlı arabalarda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bayraklarını ve afişlerini sallayarak geçtiler. Bu gezintiler de kitlelerin alkışlarıyla kutlanıyordu.¹¹¹

Edirne'deki asker ve sivil memurlar, olaylardan 24 Temmuz günü haberdar olduklarında pek memnun olmadılar. Ertesi gün İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iki temsilcisi, Vali, diğer yüksek rütbeli sivil idareciler, İkinci Ordu Başkumandanı ve diğer kumandanlarla görüşerek arzularını hilafına İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne ve meşrutiyete sadakat yemini etmelerini sağladı. İdari işler görevdeki memurlara bırakılırken, denetim, İttihadçıların kontroluna geçiyordu.¹¹²

Bu sırada, Selânik'te bulunan Umumî Müfettiş Hüseyin

110 Başkonsolos Harry H. Lamb'den G. Barclay'e, Selânik, 26 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.42 içinde. Ayrıca bkz., A. D. Zannas, *O Makedonikos Agon: Anamniseis*, s.53.

111 Başkonsolos Harry H. Lamb'den G. Barclay'e, Selânik, 23 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.28-29 içinde; ve Kazım Nami Duru, "İttihad ve Terakki" *Hatıralarım*, ss.30-32. Ayrıca bkz., Ali Canip Yöntem, "Selânik'te 10 Temmuz Şabahu," ss.257-259.

112 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, Tarabya, 29 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.28 içinde. Ayrıca bkz., Aziz Akınca, "İkinci Meşrutiyet Nasıl İlan Edildi?" ss.1563-1565.

Hilmi Paşa, Hükümet'ten Sultan'ın halkın isteklerine uyarak Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasını kabul ettiğine dair bir telgraf aldı. Telgraf metni üzerindeki söylentiler hızla yayıldı ve yaklaşık onbeş bin kişiden oluşan bir topluluk, haberi bizzat doğrulaması için Paşa'nın konağı önünde toplandı. 24 Temmuz sabahı saat dokuz buçukta Hilmi Paşa İstanbul'dan gelen telgrafı okudu. Telgraf şöyle bitmekteydi: Sultan halkın isteklerini kabul ettiğine göre artık İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne gerek yoktu. Kalabalığı temsilen konuşan bir şahıs, Sultan'ın bir lütufta bulunmadığını, tam tersine, halkın kendi iradesiyle haklarını almış olduğunu ve dolayısıyla Meclis-i Mebusan açılmadığı sürece İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne gereksinimleri olduğunu söyledi. Ardından şehrin tümünde heyecanlı gösteriler yapıldı. Selânik bayrak ve pankartlarla donanmıştı. Tüm meydanlarda konuşmalar yapılıyor ve alkış sesleri kesilmiyordu.¹¹³

Şehirde Avrupalı gözlemcileri şaşkınlığa uğratan kutlama törenleri yapılıyordu. 24, 25 ve 26 Temmuz günleri dağlardan Selânik'e inen ve mutlakiyetçi yönetim tarafından kelleleri için ödülleri konmuş olan Bulgar, Rum ve Ulah çeteleriyle Arnavut haydut ve eşkiyalar –daha düne kadar birbirlerinin köylerini basıp, kadınlarını öldüren değişik ırklardan insanlar– İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi altında birleşiyor, birbirlerine sarılıyor ve Türklerle dost olmak istiyorlardı. Bulgar çetelerinin başı, 'Dağların Kralı' Sandansky özgürlük, kardeşlik ve adalet üzerine nutuk veriyor, halk tarafından heyecanla karşılanıyordu.¹¹⁴

113 Başkonsolos Harry H. Lamb'den G. Barclay'e, Selânik, 24 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.29-30 içinde; ve Kâzım Nami Duru, "İttihat ve Terakki" *Hatıralarım*, s.33.

114 E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, s.230; Charles Roden Buxton, *Turkey in Revolution*, ss.70-71; ve P. Risal, *La Ville Convoitée: Salonique*, ss.313-315. Ayrıca bkz., Kâzım Nami Duru, "İttihat ve Terakki" *Hatıralarım*, ss.33-34.

Makedonya'da olup-bitenler karşısında başka şansının kalmadığını anlayan Sultan Abdülhamid, 24 Temmuz günü Kanun-u Esasi uyarınca Meclis-i Mebusan'ın açılmasını ve hemen seçime gidilmesini emreden bir duyuru yayımlamak zorunda kaldı.¹¹⁵ Böylece Türkiye'de mutlak monarşi sona ermiş bulunuyordu.

Mutlak monarşinin başarılı bir biçimde devrilmesi ve yerine meşruti monarşinin kurulması ülkenin tüm kesimleri tarafından kutlandı.

25 Temmuz günü İstanbul'un belli başlı caddeleri bayraklarla donatıldı. Halk caddelerde yürüyor ve gösteriler yapıyordu. Yeni yönetimi kutlayan, aralarında Türk, Rum, Ermeni ve Musevilerin de bulunduğu elli bin kişiden oluşan bir topluluk iki bando eşliğinde, Bâb-ı Âli'ye yürüdü. Sadr-ı Âzam Said Paşa, topluluğun başında bulunan ve sözcü olarak seçilen İstanbul'un tanınmış ve saygın avukatlarından Talat Bey'i kabul etti. Talat Bey, Said Paşa'ya Sultan'a vermek üzere bir mektup verdi. Talat Bey başkanlığındaki heyet daha sonra Hariciye Nezareti'ne giderek Tefvik Paşa tarafından kabul edildiler. Heyet Hariciye Nazırı'na yaptığı ziyaretten sonra Bâb-ı Âli'den ayrıldı ve toplulukla beraber diğer nezaretlerin önünden geçerken 'Hürriyet!', 'Müsavat!', 'Adalet!', ve 'Uhuvvet!' –yani, 'özgürlük,' 'eşitlik,' 'adalet' ve 'kardeşlik'– sloganları atarak, Beyazıt'taki Harbiye Nezareti'ne vardı. Kalabalık Nezarete vardığında, yeni Harbiye Nazırı Müşir Ömer Rüşdü Paşa, beraberinde yüksek rütbeli subaylarla birlikte Nezaret binasının basamaklarında belirdi. Topluluktan Kolağası Selim Sırrı [Tarcan] Bey ve avukat Kemal Efendi, orduda görev almanın, Sultan ve özgürlük

115 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, Tarabya, 25 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.15 içinde.

için kendini feda etmenin tüm vatandaşların görevi olduğunu belirten konuşmalar yaptılar. Konuşmaların ardından Harbiye Nazırı ve beraberindeki yüksek rütbeli subayları, ülkeye sadakatle hizmet edeceklerine dair içtenlikle yemin etmeğe çağıldılar. Nazır ve yüksek rütbeli subaylar yemin ettikten sonra, kalabalık, Meşihat-ı İslamiye'ye –yani, Şeyh-ül İslâmlık'a– doğru yöneldi. Şeyh-ül İslâm Mehmed Cemaleddin Efendi, topluluğu Sultan için duaya çağırdıktan sonra, kalabalık Maliye Nezareti'ne doğru yürüyüşe geçti. Maliye Nazırı da tıpkı Harbiye Nazırı gibi görevini sadakatle yapacağına yemin etti.¹¹⁶

İstanbul'daki kutlamalar 26 Temmuz'da da ilk günkü coşkuyla sürdü. 26 Temmuz günü öğleden sonra Türk, Rum, Ermeni, Bulgar ve Musevilerden oluşan yaklaşık yüz bin kişilik bir topluluk Harbiye Nezareti önündeki Beyazıt Meydanı'nda toplandı. Burada yapılan konuşmalarda yeni anayasal yönetime bağlılık yemini eden topluluk daha sonra Yıldız Sarayı'na kadar coşkuyla yürüdü.¹¹⁷ Tüm gün boyunca Boğaz'ın her iki yakasında da heyecanlı gösteriler yapıldı. Yeni anayasal yönetimi kutlayanlarla dolu, bayrak ve pankartlarla süslenmiş vapur, sandal ve kayıklar kıyıardan bir yukarı, bir aşağı geçerken Boğaz'ın her yanından neşeli kutlama sesleri yükseliyordu. Tüm bunlara ek olarak, vapurlar düdükleleriyle hem birbirlerini, hem de kıyıdaki halkı selamlıyordu.¹¹⁸

116 Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım*, ss.29-33; "Loyal Demonstrations," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Temmuz 1908, s.1; ve "La Turquie Constitutionnelle," *Le Temps*, 28 temmuz 1908, s.1.

117 "Loyal Demonstrations," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Temmuz 1908, s.1; Selim Sırrı Tarcan, *Hatıralarım*, ss.34-35; ve G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 26 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.13 içinde. Ayrıca bkz., L. Bouvat, "Empire Ottoman: La Révolution en Turquie," *Revue du Monde musulman*, 5 (Mayıs-Ağustos 1908), ss.722-723.

118 "Loyal Demonstrations," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Temmuz 1908, s.1; ve Mary A. Poynter, *When Turkey was Turkey*, s.52.

Aynı gün akşama doğru, Sultan Abdülhamid'i tüm siyasal mahkûm ve sürgünlerin affına zorlamakta başarılı olmanın heyecanını yaşayan bir grup devrimci, aralarında eski Ziraat, Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Paşa, İkinci Kâtib İzzet Paşa ve Baş Mabeynci Tahsin Paşa'nın da bulunduğu bir grup yüksek rütbeli Saray görevlisinin işten hemen el çektirilmesi için Yıldız'a yürüdü.¹¹⁹ Devrimciler bu isteklerini Şeyh-ül İslâm aracılığıyla Sultan'a iletmek istedi. Uzun süren ısrarlardan sonra nihayet Sultan grubu kabul etmek zorunda kaldı; ancak, topluluğun bazı Saray görevlilerinin işten el çektirilmesi isteğini kabul etmedi.¹²⁰

26 Temmuz gecesi Beyoğlu'nda Cadde-i Kebir'de toplanan halk büyük bir coşkuyla yeni anayasal düzen lehinde gösteriler yaptı. Tepebaşı'nda ise adım atacak yer yoktu. Bando, gecenin geç saatlerine kadar parkta kutlamalara katılan halkı eğlendirdi.¹²¹

27 Temmuz günü Aya Sofya Camii'nde büyük bir toplantı yapıldı. Toplantı sonrasında başka bir heyet, Sultan'ın maiyetindeki kadroda bulunan ve halk tarafından istenmeyen bir takım görevlilerin işlerine son verilmesi isteklerini yinelemek üzere tekrar Yıldız Sarayı'na gitti.¹²² Halkın tepkisine

119 "Imperial Clemency," *The Levant Herald and Eastern Express*, 25 Temmuz 1908, s.1; ve G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 27 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.14 içinde.

120 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 27 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.14 içinde.

121 "Loyal Demonstrations," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Temmuz 1908, s.1.

122 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 27 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.15 içinde; ve L. Bouvat, "Empire Ottoman: La Révolution en Turquie," *Revue du Monde musulman*, 5 (Mayıs-Ağustos 1908), s.723.

boyun eğmek zorunda kalan Sultan, İzzet Paşa ve diğerlerini görevden alarak Şam'a sürdü.¹²³ Benzer bir biçimde, yine halktan gelen yoğun baskı sonucu ilân edilen genel af hemen uygulamaya konularak İstanbul'daki tüm siyasal tutuklular hemen serbest bırakıldı.¹²⁴ Genel af, İstanbul'daki evlerine artık serbestçe geri dönebilecek tüm siyasal mülteci ve sürgünleri de kapsıyordu. İstatistiklere göre, yurt dışındaki Ermeni mültecilerin sayısı seksen bine ulaşırken, sürgündeki Müslümanların sayısı altmış bini buluyordu.¹²⁵

27 ve 29 Temmuz günlerinde, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve kimi subaylar şehrin değişik yerlerinde toplanan kalabalıklara hitab ederek Meşrutiyeti canları pahasına korumaya and içtiler.¹²⁶

Ağustos ayında ise, yine İstanbul'da Ermeni Devrimci Federasyonu ve Türk devrimcileri arasında dayanışma gösterileri yapıldı. 13 Ağustos'ta Balık Pazarı Üç Horan Ermeni Kilisesi'nde özgürlük ve adalet uğruna canlarını vermiş Müslümanlar anısına Âyin-i Ruhanî yapıldı. Âyinin sonunda Ermeni Patrikhanesi Vekili Gatoğigos Tourian alkışlarla karşılanan, vatanperver bir konuşma yaptı. İçinde çok sayı-

123 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 29 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.15 içinde. "İzzet Holo Paşa," ve "Ragıp Paşa," İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s.198, ve s.311.

124 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 27 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.15 içinde; ve "The Amnesty," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Temmuz 1908, s.1. Siyasal suçlular hakkında çıkarılan affın metni için bkz., Adrien Biliotti ve Ahmed Sedad (Der.), *Législation Ottomane depuis de Rétablissement de la Constitution*, 1, ss.3-4.

125 "The Political Refugees," *The Levant Herald and Eastern Express*, 29 Temmuz 1908, s.1.

126 G. Barclay'den Sir Edward Grey'e, İstanbul, 29 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.16 içinde.

da Müslümanın da bulunduğu topluluk, buradan çıkarak Taksim'e yürüdü ve burada toplanmış kalabalığa katılarak yeni kurulan anayasal düzeni ve Türk-Ermeni kardeşliğini kutladılar.¹²⁷

27 Temmuz günü, Edirne, yeni başlayan meşrutî monarşi dönemini kutlamak üzere süslendi ve gece de fener alayları düzenlendi. Gün boyunca, Garnizon Kumandanlığı ve Vilâyet Konağı önünde konuşmalar yapıldı.¹²⁸ Selânik'teki Üçüncü Ordu'yu temsil eden altı subay özel bir trenle 28 Temmuz'da Edirne'ye geldi. Subaylar, istasyona korumasız gelmeye zorlanmış Vali ve İkinci Ordu kumandanıyla birlikte, sivil ve askerî memurlar tarafından karşılandılar. Askerler ve siviller, gelenleri büyük bir heyecanla karşıladılar. Üçüncü Ordu'ya bağlı İttihadçı subaylar, Vali ve İkinci Ordu Kumandanı'na İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından görevden alındıklarını bildirdiler. Halk, 'Padişahım çok yaşa!' şeklinde bağırınca, Selânikli subaylar Padişah lehine slogan atılmasının sona ermesini, çünkü Meşrutîyet'in Padişah'ın çabalarıyla değil, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin çabalarıyla olduğunu hatırlattı. Subaylar daha sonra istasyon duvarlarında bulunan, Padişah yanlısı tüm afişleri indirmeye başladılar. Çok sayıda subay mutlak monarşiyi yeren ateşli konuşmalar yaptıktan sonra, istasyondan yola çıkan kalabalık Belediye'ye kadar yürüyerek, binanın önünde büyük bir gösteri yaptı. Burada da yeni anayasal düzen lehinde coşkulu konuşmalar yapıldı. Bu sırada Vali ve İkinci Ordu Kumandanı'ndan Kanun-u Esasî'ye bağlılık yemini etmeleri istendi. Yeminden sonra, kendilerinin görevlerinde kalabilecekleri, ancak maaşlarında azalma olacağı bildirildi;

127 "The Armenians," *The Levant Herald and Eastern Express*, 14 Ağustos 1908, s.1; ve E. F. Knight, *The Awakening of Turkey*, s.229.

128 "The Festivities at Adrianople," *The Levant Herald and Eastern Express*, 28 Temmuz 1908, s.1.

tabii ki, asıl yetki ve sorumluluk İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin atayacağı görevliler elinde olacaktır.¹²⁹

29 Temmuz'da Drama'da civar köylerden gelen yaklaşık onbeş bin kişilik kalabalık bir Yunan topluluğu, Hükümet Konağı önünde İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen büyük ve coşkulu bir gösteri yaptı.¹³⁰

Konya'da ise, Vali, çeşitli kamu görevlileri ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temsilcileri olan sürgünler, Selânik ve İzmir'e devrimden önceki ayaklanmaları bastırmaları için gönderilen, fakat emre uymayarak kendileri de ayaklanan askerleri kahramanlar gibi karşıladılar. Atılan sloganlar arasında, 'Hürriyet!' sözcüğünü içerenler çoğunlukta idi. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Selânik'te bu askerlere üzerinde 'Hürriyet ve Terakki' ve 'Millet ve Hürriyet' yazılı bayraklar dağıtmıştı. Bu bayraklar, şimdi tüfeklerin namlularını süslüyordu.¹³¹ Görünüşe göre, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin

129 "La Constitution à Andrinople," *The Levant Herald and Eastern Express*, 3 Ağustos 1908, s.3; ve Konsolos L. L. R. Samson'dan G. Barclay'e, Edirne, 29 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.33-35 içinde. 1 Ağustos'ta 28 Temmuz gününün heyecanına tepkinin sergilendiği olaylar yaşandı. Askerler, başlarındaki zabitlerin Sultan Abdülhamid'i öldürmeyi düşündüklerini sanarak, ayaklandı. Edirne'de, zabitlerin ne yapacaklarını şaşırdukları bir ortamda, panik yaşandı. Edirne'de her ne kadar daha tatsız olaylar yaşanmadıysa da, şehirdeki kargaşa nedeniyle, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri selâmeti saklanmakta buldular. Ayaklanan askerlerden üçyüzelli kadarı İstanbul'a giderek Sultan Abdülhamid'in huzuruna çıktılar. Kabulden sonra yatışan askerler, Kanun-u Esasi'ye karşı olmayıp, Sultan Abdülhamid'e bağlı olduklarını söylediler. Bu arada, İttihad ve Terakki Cemiyeti de bir bildiri yayınlamak zorunda kalarak, kendilerinin de aynı duyguları paylaştıklarını ifade ettiler. Kamuoyuna yapılan bu açıklama ile huzur sağlandı (Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.43 içinde).

130 Yarbay G. Lionel Bonham'dan G. Barclay'e, Drama, 31 Temmuz 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.37 içinde.

131 FO. 424/216, Konsolos Muavini Doughty-Wylie'den Sir Gerard Lowther'a,

Konya Şubesi şehrin tek hakimi durumuna gelmişti ve zaten zayıf bir durumda olan Vali, görevini ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tavsiye ve desteğiyle yapabiliyordu.¹³²

25 Temmuz günü Bursa'daki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri Vali Mehmed Tevfik [Biren] Bey'i ziyaret ederek İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinin yolladığı telgraf doğrultusunda ülkede meşrutiyetin ilân edilmiş olduğunu Vali'ye bildirdiler. Bursa'daki İttihadcılarının başında İttihad ve Terakki devrinin Maarif Nazırı ve 1926 yılında 'İzmir Suikasti' davasında İstiklâl Mahkemesi tarafından suçlanarak Kemalist rejimce asılacak olan Bursa İdadisi İkinci Müdürü Şükrü Bey vardı. O gece Bursa'nın en büyük otelinde Kanun-u Esasi'nin ilanı ile gelen yeni anayasal düzen şerefine görkemli bir ziyafet düzenlendi. Bursa'nın Müslüman olan, olmayan tüm ileri gelenlerinin ve bazı devlet memurlarının katıldığı bu ziyafet sırasında özgürlüğü kutlayan konuşmalar yapıldı ve sarıklı hocalarla papaz ve hahamların birbirleriyle kucaklaşıp öpüştükleri gözlendi.¹³³ Ertesi gün, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi tüm halkın katıldığı gösterilerdeki coşkunun tarifi mümkün değildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa Şubesi tarafından düzenlenen gösterilerde 'Yaşasın Hürriyet!', 'Kahrolsun İstibdad!' sesleri güçlü bir şekilde işitiliyordu. İngiltere Konsolosluğu önünde toplanan yaklaşık yirmibeş bin kişilik bir topluluk Gar-

Konya, 1 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.92 içinde.

132 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.111 içinde. Ayrıca bkz., Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.44 içinde.

133 Mehmed Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1, ss.447-448.

nizon Kumandanı Yardımcısı'nın İngiltere'yi, İngiliz Anayasasını ve Hükümdarını öven konuşmasını dinledi. Daha sonra Vali Konağı'nın önünde toplanan kalabalık, Vali Mehmed Tevfik [Biren] Bey'den de bir konuşma yaparak yeni düzene bağlılığını belirtmesini istedi. Vali, açıkça böyle bir yemin etmedi. Bunun üzerine, Kanun-u Esasi'ye bağlılık yemini etmeyen Vali'ye düşüncesini değiştirmesi için iki gün süre tanındığı, ancak yine reddederse, görevden alınıp, İstanbul'a gönderileceği bildirildi.¹³⁴ Alman Büyükelçiliği'nin girişimiyle yaklaşık bir yıl önce Bursa'ya sürülmüş, adı yolsuzluklara karışmış Fehim Paşa, Bursa'dan kaçmaya çalışırken linç edildi.¹³⁵ Ayrıca, Bursa'da Saray hesabına casusluk yaptıkları öteden beri bilinen Kaymakam Cevad Bey ile Miralay Rıza Bey ve Yüzbaşı Enver Bey gibi birkaç subay halkın lanetleri arasında Kumandanlık'a götürülerek tutuklandı.¹³⁶

İttihad ve Terakki Cemiyeti, Kayseri, Mersin ve Adana'da da 23 Temmuz'un hemen sonrasında kontrolü ele geçirdi. Adana'da, devrimcilerin düzenlediği ve yeni anayasal düzene destekleyen heyecanlı gösterilerden sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Adana temsilcileri Vali Bahri Paşa'yı görevden uzaklaştırdılar.¹³⁷ Mersin'de meşrutiyet büyük bir

134 "Lettre de Brousse," *The Levant Herald and Eastern Express*, 1 Ağustos 1908, s.3; "Lettre de Brousse," *The Levant Herald and Eastern Express*, 6 Ağustos 1908, s.3; ve Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908; "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.44 içinde; ve Mehmed Tevfik Biren, II. Abdülhamid, *Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1, ss.451-452.

135 Mehmed Tevfik Biren, II. Abdülhamid, *Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1, ss.453-455.

136 Mehmed Tevfik Biren, II. Abdülhamid, *Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, 1, s.453.

137 "Lettre d'Adana," *The Levant Herald and Eastern Express*, 13 Ağustos 1908, s.3; ve FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarab-

çoşkuyla karşılandı.¹³⁸ Burada da Mutasarrıf görevden alındı.¹³⁹ Meşrutî monarşinin ilânına ilişkin haberler İskenderun ve çevresinde de coşkuyla karşılandı. Halk Kanun-u Esasi'nin ilânının ticarete, sanayie ve tüm iktisadî faaliyetlere canlılık getireceği düşünüyordu.¹⁴⁰

Samsun'da da diğer şehirlerde olduğu gibi gösteriler yapıldı. Merkezî hükûmetin tüm temsilcileri Kanun-u Esasi'ye bağlılık yemini etmeye zorlandılar. Yemin töreninden yalnızca tarafsızlığı, hakkaniyetli davranışı ve lekesiz sicili nedeniyle bir hakim hariç tutuldu. Diğer yandan, kötü bir şöhreti olan Belediye Reisi tam üç kez yemin ettirildi.¹⁴¹ İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyeleri Samsun'a gelerek, ilân edilen Kanun-u Esasi'nin Padişah'ın bir lütfu olmadığını ve Padişah'a zorla kabul ettirildiğini açıklayan konuşmalar yaptılar.¹⁴²

Trabzon'da, 24 Temmuz'u takip eden birkaç günlük kısa bir belirsizlik döneminden sonra şehirde halk büyük sevinç gösterileri yapmasa da genel bir memnuniyet ortamı doğdu. Monarşist Hükûmetin memurları ise yeni durumdan hiç de

ya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.111 içinde.

138 FO. 424/216, Konsolos Muavini Doughty-Wylie'den Sir Gerard Lowther'a, Konya, 1 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.92 içinde.

139 "Lettre de Mersine," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Ağustos 1908, s.3.

140 FO. 424/216, Konsolos Vekili Catoni'den Konsolos Longworth'a, İskenderun, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.124 içinde.

141 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.111 içinde.

142 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 26 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.122 içinde.

memnun değillerdi. 1907'de Bitlis halkı tarafından kovulduktan sonra Trabzon'a atanan ve kötülüğüyle ünlü Vali Ferid Paşa İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon'daki temsilcileri tarafından istifaya zorlandı.¹⁴³

Harput'ta devrime ilişkin haberler ilk anda şüpheyile karşıllandı; halk duyduğu söylentilere inanamıyordu. Bu nedenle halkın gerçekten ne düşündüğünü anlamak mümkün değildi. Ama, devrim haberinin postayla şehre ulaşmasının ardından, 7 Ağustos'ta yarı resmî bir kutlama yapıldı. Şehrin Müslüman ve Hıristiyan halkı, her tarafı süsleyip, aydınlatılmış sokaklarda sevinç gösterileri yaptı.¹⁴⁴ Harput'ta bulunan tüm siyasal tutuklular hemen serbest bırakıldı. Ermeni Devrimci Federasyonu üyesi olan tüm Ermeni siyasal tutuklular da böylece özgürlüklerine kavuştular. Mutlakiyetçi monarşinin yıkıldığına ilişkin haberler şehirde tam bir sevinç sarhoşluğu havası yarattı.¹⁴⁵

İzmir'de de haberlerin doğruluğu anlaşıldıktan sonra şehre büyük bir heyecan dalgası yayıldı. Tüm cemaatler aralarındaki inanç ayrılıklarını bir an için unutup beraberce gösteriler yaptılar. Şehrin en büyük camiinde halkla beraber Vali ve tüm devlet memurlarının da katıldığı büyük bir toplantı yapıldı.¹⁴⁶ 26 Temmuz günü İzmir sokakları, yeni ana-

143 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.45 içinde.

144 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908; *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.101 içinde. Harput'taki kutlamalar için bkz., İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 4, ss.327-329.

145 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.45 içinde; ve İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 4, ss.329-331.

146 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and*

yasal düzenin heyecanlı destekçileri tarafından öylesine dolmuştu ki, adım atacak yer yoktu. Şehrin her yanındaki bandolar, Hamidiye Marşı ile birlikte değişmeli olarak Fransız, İngiliz ve Yunan milli marşlarını da çalmaktaydı. Dört bir yanı süslenmiş İzmir'de bir bayram havası esmekteydi.¹⁴⁷ İzmir Garnizon Kumandanı ile Idare-i Umumiye Meclisi'nden bir kişi Saray casusu olduklarından şüphelenilen iki kişiyle birlikte göz altına alındılar. Devrimden hemen sonra Konya istikâmetine kaçan ve zimmetine para geçirmekle suçlanmış olan Garnizon Kumandanı İzmir'e getirilerek diğer tutuklananlarla birlikte Selânik'e gönderildi.¹⁴⁸ İttihad ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi'nce tutuklanarak Selânik'e gönderilen yüksek rütbeli devlet memurları arasında halkın nefret ettiği İzmir ve Aydın Polis Müdürleri, İzmir Jandarma Komutanı, Telgrafhane Müdürü ve Belediye Reisi de vardı. İttihadçılarca görevine son verilen Vali ise çareyi İngiltere Konsolosluğu'na sığınmakta buldu. Fakat, tutuklanıp İstanbul'a gönderilmesi için emir çıktığını öğrenince, Kıbrıs üzerinden Beyrut'a gidecek olan bir gemiye binip kaçmak üzereyken yakalandı.¹⁴⁹ Vali'nin yakalanmasına rağmen gemiyle Atina'ya kaçarak sığınma hakkı iste-

Arabia, No.9480, s.101 içinde; ve FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.110 içinde.

147 "The Constitution," *The Levant Herald and Eastern Express*, 27 Temmuz 1908, s.1.

148 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.101 içinde; ve FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.110 içinde.

149 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.110 içinde.

yen eski düzen yanlısı devlet memurlarının sayısının oldukça çok olduğu söyleniyordu.¹⁵⁰ İzmir Hapishanesi'nden siyasal tutukluların serbest bırakılması sırasında bir takım zorluklarla karşılaştı; kendilerinin de siyasal suçlularla birlikte serbest bırakılmasını isteyen adi suçlular, aksi takdirde ellerindeki rehineleri öldüreceklerini söyleyerek zorluk çıkardılar. Görevi eski düzen temsilcilerinin elinden alan yeni yetkililer, ancak adi tutukluların durumlarını yeniden gözden geçireceklerine söz verince rehineler serbest bırakıldı.¹⁵¹

Erzurum'da hapishanedeki siyasal tutuklular devrim haberi üzerine hemen serbest bırakıldılar. Serbest bırakılan doksaniki tutuklunun altmışı Ermeni, otuzikisi Türk'tü. Türklerin onsekizi, 1906 ve 1907 Vergi Ayaklanmaları'na katıldıkları için ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdi.¹⁵² 6 Ağustos'ta halk, bayrak ve pankartlarla bezenmiş görkemli bir kutlama töreni düzenledi. Törene katılanlar, Ermeni Metropolithanesi önünde durdular. Burada Metropolit Sadetyan ve İttihadçı bir subay kardeşlik, adalet, eşitlik, özgürlük ve Kanun-u Esasi'yi yücelten konuşmalar yaptılar. Konuşmalar alkışlarla karşılandı. Kalabalık, konuşmaların ardından, Katolik ve Rum kiliselerine doğru yöneldi. Hükümet Konağı önüne gelindiğinde kalabalık yirmi bin kişi-

150 "Echos de la Ville," *The Levant Herald and Eastern Express*, 4 Ağustos 1908, s.2.

151 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.101 içinde.

152 FO. 424/216, Konsolos Shipley'den Sir Gerard Lowther'a, Erzurum, 3 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.109 içinde. Ayrıca bkz., Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.44 içinde.

ye ulaşmıştı.¹⁵³ Tüm bu şükran gösterilerine rağmen Erzurum halkı tam anlamıyla sevinçli değildi, çünkü Vergi Ayaklanmaları'nı örgütlemekten 1908 Şubatında mahkûm edilmiş yetmişbir tutuklunun çoğu hâlâ serbest bırakılmamıştı.¹⁵⁴ 10 Ağustos'ta onlar da özgürlüklerine kavuştular ve ancak bundan sonra Erzurum'da görkemli kutlamalar yapıldı.¹⁵⁵ Ağustos ayı ortasında şehrin her yerinde genel hoşnutluk havası esiyor, Müslüman ve Hıristiyan halk, özgürlük ve adalet sloganları atarak şehirde geziyorlardı.¹⁵⁶ 20 Ağustos'ta, Erzurum'daki Vergi Ayaklanmaları olaylarının en önemli liderlerinden ve 1907 Kasım'ında Sinop'a sürülmüş olan, Dava Vekili Seyfullah Efendi, Hacı Şevket Hoca ve Hacı Âkif Efendi şehre dönerek kahramanlar gibi karşılandılar.¹⁵⁷

Kanun-u Esasi'nin ilânıyla şaşkınlığa düşen Van Valisi, Adliye Nezareti'nden daha fazla bilgi gelmeden Ermeni si-

153 "The Constitution at Erzeroum," *The Levant Herald and Eastern Express*, 7 Ağustos 1908, s.1.

154 FO. 424/216, Konsolos Shipley'den Sir Gerard Lowther'a, Erzurum, 3 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.109 içinde.

155 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'a Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.102 içinde; ve FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.111 içinde.

156 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.102 içinde; ve FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 26 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.121 içinde. Aynı rapor için bkz., "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.72.

157 "Lettre d'Erzeroum," *The Levant Herald and Eastern Express*, 28 Ağustos 1908, s.3.

yasal tutukluları serbest bırakmada tereddüt gösterdi.¹⁵⁸ Bu tutumu üzerine, halkın da büyük desteğiyle, Vali görevden uzaklaştırıldı.¹⁵⁹

(Meşrutiyet Diyarbakır'da da sevinç dolu bir şaşkınlıkla karşılandı. Diğer meslektaşları gibi yeni düzeni kabullenmekte tereddüt gösteren Vali'yi bu davranışı yüzünden suçlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri Vali'nin hemen görevden alınmasını istediler. Birkaç monarşist ve rüşvet yiyen yüksek rütbeli devlet memuru dışında, Diyarbakır'da halk, meşrutiyeti içtenlikle ve kuvvetle desteklemekteydi.¹⁶⁰)

Memleketin birçok yöresindeki meşrutiyet yanlısı coşkun gösterilere rağmen, halkın meşrutiyet yanlısı ve meşrutiyet karşıtı olmak üzere ikiye bölündüğü yerler de vardı. Bu bölgelerde halk, tepkisini, değişikliklere aldırış etmeyerek gösteriyordu.

Bu bölgelerin biri, Arnavutluk'tu. Arnavutluk'ta iki çeşit tepkiyle karşılaşıyordu. Örneğin Avlonya'da Kanun-u Esasi'nin ilanı büyük sevinçle karşılanmıştı. Yeni anayasal düzeni kutlayan gösteri ve toplantılar yapılıyor, Müslüman ve Hıristiyanlar sokaklarda birbirlerini kucaklıyorlardı.¹⁶¹ Oysa İşkodra'da Müslüman Arnavutlar haberleri tepkisizlikle karşıladılar. Kanun-u Esasi'nin ilanıyla birlikte, Hıristiyan-

158 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.45 içinde.

159 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 26 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.121 içinde.

160 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 1 Eylül 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.126 içinde.

161 Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1908, KB, Avlonya Konsolosu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, Avlonya, 26 Temmuz 1908'den nakleden, Basil Kondis, *Greece and Albania, 1908-1914*, s.38.

lar karşısındaki kimi ayrıcalıklarını yitirmekten korkuyorlardı. Sonraları, İttihad ve Terakki Cemiyeti yanlısı askerlerin zoruyla, yeni anayasal düzenin kuruluşunu kutladılar.¹⁶² Yakova ve Ipek'teki Arnavutlar Hıristiyan ve Müslümanların eşitliği düşüncesini nefretle karşılıyor ve şeriata uymayan maddelerin uygulanması durumunda adli memurları kovacaklarını bildiriyorlardı.¹⁶³

Mutlakiyetçi rejimin iyi karşılanmadığı bölgelerden birisi de Arap vilâyetleriydi. Musul Vilâyeti gibi bölgelerde, halk, başlangıçta olup-biten siyasal değişimin anlamının farkına pek varamadı. Bunun en önemli nedenlerinden biri de, halkın adalet, eşitlik ve kardeşlik düşünceleri üzerinde temellenmiş birleşmiş bir ülke fikrine yabancı olmasıydı. Bu nedenden belki de daha önemli bir başka neden de Sultan Abdülhamid'in yakın çevresinden kötü şöhretiyle tanınmış İzzet Paşa'nın kardeşi olan Musul Valisi'nin bu uzak bölgelerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin etkin propaganda yapmasını engellemiş olmasıydı. İttihad ve Terakki Cemiyeti, bu durumun üstesinden gelebilmek için, büyük merkezlere İstanbul'dan telgraflar çekip heyetler göndererek, halka anayasal hareketin gerçek anlamının anlatılmasını sağladı.¹⁶⁴ Musul Valisi, Hıristiyan ve Müslüman halk arasında huzursuzluk yaratmaya çalışınca, İttihad ve Terakki Cemi-

162 Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1908, KT, Dıraç Konsolosu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, Dıraç, 3 Ağustos 1908'den nakleden, Basil Kondis, *Greece and Albania, 1908-1914*, s.38.

163 FO. 371/585/30968, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, İstanbul, 1 Eylül 1908'den nakleden, Basil Kondis, *Greece and Albania, 1908-1914*, s.38.

164 FO. 424/216, Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 18 Ağustos 1908, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Asiatic Turkey and Arabia*, No.9480, s.112 içinde. Bu rapor için ayrıca bkz., "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.68 içinde.

yeti üyeleri, Vali'yi hemen görevden atmakla tehdit ettiler.¹⁶⁵

Beyrut'ta Hükümet temsilcisi olan yüksek rütbeli devlet memurları olaya soğuk bakarken, Hıristiyan ve Müslüman halk, askerlerle birlikte haberleri sevinçle karşıladı. Her yerde olduğu gibi, burada da şehir süslenmiş ve aydınlatılmıştı.¹⁶⁶

Şam'da küçük rütbeli subaylar özgürlüğün ve anayasal düzenin gelişini coşkuyla kutladılar.¹⁶⁷ Kutlamalar kesintisiz olarak 31 Temmuz'dan 11 Ağustos'a kadar sürdü. Şehirde biri askerî biri sivil olmak üzere iki dernek kuruldu ve hemen genel seçim hazırlıklarına başlandı. Şehrin idarî işlerinin yürütülmesi İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin denetimine geçti ve Cemiyet çok sayıda rüşvetçi ve ehliyetsiz memurun görevine hemen son verdi.¹⁶⁸

Temmuz ayının son günleri ve Ağustos ayının başlarında, yeni anayasal düzen için yapılan kutlamalar, gündelik hayatın bir parçası olmuştu. Doğuda bazı Arap vilâyetleri ve batıda Arnavutluk dışındaki tüm vilâyetlerde, özgürlükçü düzenin kuruluşu coşkuyla kutlandı. Monarşist yönetimin son yıllarında, mutlakiyetçi düzen karşısında halkın hoş-

165 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 11 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.56 içinde.

166 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, ss.44-45 içinde.

167 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 4 Ağustos 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.45 içinde.

168 Sir Gerard Lowther'dan Sir Edward Grey'e, Tarabya, 26 Ağustos, 1908, "Correspondence Respecting the Constitutional Movement in Turkey, 1908," *Parliamentary Papers*, 1909, 105, s.73 içinde.

nutsuzluğu en son safhaya varmış bulunuyordu. Dolayısıyla, mutlakiyetçi düzenin çöküşü, adaletsizlikten bıkmış olan halka, haklı bir rahatlama sağladı.

Mutlakiyetçi düzenle birlikte bu düzenin ayrılmaz parçası olan baskıcı kurum ve yasakların çöküşü karşısında halkın göstermiş olduğu büyük sevinç 1908 Devrimi'ndeki halk unsurunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Sosyal bilimci ve tarihçilerin 1908 Devrimi'nin halk tarafından benimsenmediği, halkın olaylara ilgisiz kaldığı yönündeki temelsiz iddiaları, devrim öncesi ve sonrası olaylara ilişkin veriler karşısında bütünüyle çürümektedir. Halk durumun tamamıyla bilincindeydi ve devrimi ve içerdiklerini anlamıştı. Alışıl gelmiş –sıradan– tarih yazımının iddia ettiği gibi, halkın büyük çaptaki değişikliklere bilinçsizce alet olduğunu ve ne olup bittiğinin farkında bile olmadığını söylemek, özgürlükleri için yıllarca mücadele vermiş halka karşı yapılmış en büyük saygısızlıktır.

